

МЕЂУОПШТИНСКИ ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ВАЉЕВО
ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
УДРУЖЕЊЕ ЗА НЕГОВАЊЕ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА „ЧЕЛНИК“

PERIPHERIA

КУЛТУРНИ ЖИВОТ, ДРУШТВО И
ИСТОРИЈСКИ ПРОЦЕСИ НА ОБОДУ

КЊИГА АПСТРАКАТА

БЕОГРАД – ВАЉЕВО – ЉИГ
2026.

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР СКУПА

др **Александар Лукић**, Институт за новију историју Србије

Александар Ђукић, докторске студије археологије (ФФ УБ), Удружење
Челник, Љиг

др **Теодора Младеновић**, Филозофски факултет Универзитета у Београду

др **Владан Јовановић**, Институт за новију историју Србије

др **Софија Божић**, Институт за новију историју Србије

др **Владимир Цветковић**, Институт за новију историју Србије

др **Душан Р. Бајагић**, Институт за новију историју Србије

др **Александар Стојановић**, Институт за новију историју Србије

др **Милош Ивановић**, Историјски институт

др **Војислав Филиповић**, Археолошки институт

Немања Максимовић, докторске студије историје (ФФ УБ), Удружење
Челник, Јајчић

Бојана Савчић, директор Међуопштинског историјског архива Ваљево,
Ваљево

Гордана Пајић, Народни музеј Ваљево, Ваљево

НАЦИОНАЛНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА „PERIPHERIA – КУЛТУРНИ ЖИВОТ, ДРУШТВО И ИСТОРИЈСКИ ПРОЦЕСИ НА ОБОДУ“

ПРВИ ДАН КОНФЕРЕНЦИЈЕ

Петак, 22. мај 2026.

Пријаве учесника скупа до 10.30

Поздравна реч (11.00–11.15)

I панел (11.30 – 12.20) – модератор Моника Милосављевић

1. Радивоје Арсић, „Да ли су центар и периферија нужност? Децентрализоване структуре у археолошком запису“.
2. Огњен Младеновић, Срећко Живановић „Културне интеракције на ободу Панонске низије: северозападна Србија током металних доба“.
3. Ненад Марковић, „Потомак бога Сунца: интеграција персијских краљева у идеологију египатске краљевске власти“.
4. Јован Ђајић, Срећко Живановић, „Нова сазнања о археолошким локалитетима леве обале Дрине на ширем подручју Склана“.

Пауза

II панел (12.30 – 13.40) – модератор Биљана Стојић Радовић

5. Марија Јовић, „Периферија као огледало: да ли је лимес маргина или репрезент новчаних кретања током касне антике“.
6. Моника Милосављевић, „Теоријске основе за разумевање аспеката идентитета нижих сталежа у средњем веку“.
7. Теодора Младеновић, Маја Живковић, „Живот на периферији: животињски остаци са средњовековног локалитета Веровач 2 код Панчева“.
8. Ана Цицковић, „Утврђења Рудника: између одбране периферије и контроле рудних ресурса у средњовековној држави“.
9. Милош Ивановић, „Улога граничних подручја у Држави српских деспота“.
10. Ксенија В. Миловановић, „Изван матице, у средишту: позиција Хиландара у систему старе српске књижевности“.

13.40 – 15.00 пауза за ручак

III панел (15.00 – 15.50) – модератор Милош Ивановић

11. Оља Арсенијевић, „Периферија као жива лабораторија баштине: интеграција Living Lab приступа и CORP методологије у очувању културне баштине на Косову и Метохији“.

12. Лазар Марковић, Урош Николић, „Остајте овде: пут археолошког наслеђа у односима локалних и регионалних институција културе на примеру археолошке збирке Завичајног музеја Рума“.

13. Лазар Томовић, „Примена ArcGIS StoryMaps платформе у интерпретацији археолошких просторних података“.

14. Александар Ђукић, Ивана Радовић, Милица Милетић, Смиљана Јанковић, Александар Радовић, Јелица Обрадовић Новаковић, „Традиционална знања и перцепција екосистемских услуга у Рибничкој клисури“.

Пауза за кафу (15.50 – 16.00)

IV панел (16.00 – 17.00) – модератор Боровоје Милошевић

15. Лука Чикарић, „Друштво на граници: друштвени живот далматинских Морлака и верске прилике у XVII веку по извештајима Конгрегације за пропаганду вере“.

16. Немања Максимовић, „Љиг и Качер у Првом српском устанку“.

17. Милан Кутлешкић, „Британски путописци и дипломате у српским земљама у првој половини XIX века“.

18. Маја Николова, „Оснивачи вароши из сенке – култура Цинцара и њихова улога у школском систему Србије“.

19. Марко Параментић, „О неким особеностима изградње нововековне српске државе и националног идентитета: улога и међуодноси средишта и периферије“.

Пауза за кафу (17.00 – 17.15)

V панел (17.15 – 18.15) – модератор Софија Божић

20. Оливера Драгишић, „Лиминални простори у *Кошћани* Боре Станковића“.

21. Радован Субић, „Црни Мир на ободу српске историографије: нацрт биографије Мирослава Хубмајера“.

22. Боровоје Милошевић, „Рурална култура и свакодневни живот српског становништва на босанскохерцеговачкој периферији током аустроугарске управе“.

23. Стефан Филиповић, „Богдан Раденковић: историјски и политички феномен на пресеку две периферије“.

24. Биљана Стојић Радовић, „Присаједињење Нове Вароши и Старог Влаха Краљевини Србији на примеру породице Борисављевић“.

ДРУГИ ДАН КОНФЕРЕНЦИЈЕ

Субота, 23. мај 2026.

VI панел (9.30 – 10.30) – модератор Радован Субић

25. Тадија Стефановић, „Топографска периферност у обликовању ратне и међуратне меморијалне форме спомен-костурнице на Гучеву“.

26. Софија Божић, „На рубовима историографије: Антоније (Антун) Фарчић између центра и периферије“.

27. Александар Лукић, „Изборне борбе за Конституанту на Кордуну 1920. године“.

28. Давор Лазаревић, Ивана Тасић, „Елита у пролазу – утицај странаца на развој модерног Пирота“.

29. Александар Марушић, „Коло савеза трезвене омладине *Милош Велики* фактор друштвеног живота Горњег Милановца између два светска рата“.

VII панел (10.40 – 11.50) – модератор Марко Милетић

30. Срђан Мићић, „Периферија југословенске дипломатије у међуратном периоду и централне тачке у ратном добу“.

31. Душан Бојковић, Никола Конески, „Периферија на периферији: Битолу између старих комуникација и нових граница у међуратном периоду“.

32. Драган Бакић, „Човек београдске животне оријентације: Владимир Велмар-Јанковић у борби за аутентичну националну културу“.

33. Иван Ристић, „Жене у јавном животу Крушевца између два светска рата“.

34. Момир Нинковић, Игор Ђурић, „На животној и историографској периферији: *дипломирана бабица* Александра Алексејевна Чистова (1885–1965)“.

35. Љубинка Шкодрић, Ана Радаковић, „Смрт у присуству власти: однос центра и периферије у случају др Драгише Мишовића“.

Пауза за кафу (11.50 – 12.05)

VIII панел (12.05 – 13.05) – модератор Александар Стојановић

36. Милош Жикић, Марко Милетић, „Команданти Петог пешадијског пука Краља Милана у међуратном периоду (1920–1941)“.

37. Раде Ристановић, „Нису ни знали говорити немачки, већ су само брбљали и окретали немачким језиком: деловање Српског Гестапоа на селу током Другог светског рата“.

38. Милица Мољски, „Између пропаганде, сећања и интерпретације: деловање Милана Л. Поповића у време мађарске окупације (1941–1944)“.

39. Александар В. Милетић, „Ратни мемоари Милована Ђиласа као изворна грађа за изучавање периферних области Југославије током Другог светског рата“.

40. Борис Томанић, Небојша Стамболија, „Жртве Другог светског рата у Ваљевском округу“.

Пауза за ручак (13.05 – 15.00)

IX панел (15.00 – 16.10) модератор Милан Гулић

41. Жељко Ђурић, „Заборављене периферије 1945: Бруталност смрти смедеревског свештеника Милана Милића“.

42. Драгомир Бонцић, „Гимназијско школовање у Ваљеву у првим годинама после Другог светског рата (1944–1951)“.

43. Милан Миленковић, „Информбиро и периферија: отпор, кажњавање и преваспитавање лесковачких *ибеоваца* 1948–1955“.

44. Наташа Поломац Петковић, „Од занатских радњи до индустријских гиганата“.

45. Јелена Вукчевић, „Прва Петолетка Трстеник – мотор индустријског развоја СФРЈ“.

46. Милош Маринковић, „Покушај изласка из културне периферије: прилог проучавању музичког живота Косова и Приштине у социјалистичкој Југославији“.

Пауза за кафу (16.10 – 16.25)

X панел (16.25 – 17.35) – модератор Драгомир Бонцић

47. Јелена Глушац, „Међуопштинска заједница културе Ваљево и развој културног живота у општини Осечина (1969–1974): пример Културно-образовног центра Петар Враголић“.

48. Синиша Вулић, „Срце Запада, периферија Истока и простор између њих: Југославија и Румунија у хладноратовским односима са Француском“.

49. Данијел Радовић, „Дипломатија Савезне Републике Немачке и питање статуса српског народа у Републици Хрватској 1991–1992. године“.

50. Милан Гулић, „Страдање Срба из Хрватске у оружаним дејствима на Косову и Метохији (1998–1999)“.

51. Александар Репецић, „Профакуц – обичај који нестаје“.

52. Ана Милошевић, Ивана Јовановић, „Позиције центра и периферије/маргине: Музеј наивне и маргиналне уметности“.

АПСТРАКТИ

МА Радивоје Арсић

Саветник конзерватор

Завод за заштиту споменика културе Ваљево

ДА ЛИ СУ ЦЕНТАР И ПЕРИФЕРИЈА НЕОПХОДНА? ДЕЦЕНТРАЛИЗОВАНЕ СТРУКТУРЕ У АРХЕОЛОШКОМ ЗАПИСУ

Полазна претпоставка о постојању центра, а самим тим и периферије као нужног организационог принципа често је резултат савремених аналитичких и когнитивних оквира, а не нужно одраз стварних друштвених односа у прошлости. Њено некритичко примењивање доводи до тога да се у археолошком запису „тражи“ центар, самим тим и периферија чак и тамо где за њега нема материјалних показатеља.

У случајевима где изостају просторни и материјални индикатори хијерархије – попут монументалне архитектуре, концентрације престижних налаза или функционалне доминације једне зоне – оправданије је говорити о децентрализованим, хетерархијским или сегментарним структурама, него о „недовољно развијеним“ централним системима. Такве заједнице функционишу кроз мрежу релативно аутономних јединица, у којима се друштвене, економске и ритуалне активности дистрибуирају без јасног просторног фокуса.

Археолошки примери са простора југоисточне Европе додатно потврђују ову могућност. Насеља ловачко сакупљачких и мобилних заједница, могу да показују висок степен просторне организације и симболичке артикулације без јасно издвојеног центра, док ранонеолитске заједнице, упркос сложености и трајности, не исказују јасну концентрацију моћи у оквиру једног објекта или зоне. Ови подаци указују да сложеност друштва не подразумева нужно и централизацију.

С друге стране, пример ранохришћанских заједница до 4. века показује да ни постојање хијерархије не мора бити материјално видљиво. Иако су локалне заједнице имале јасно дефинисану унутрашњу структуру са епископом на челу, у прва три века изостаје јединствена институционализована надређена власт. Односи међу

аутономним заједницама са унутрашњом хијерархијом и структуром су више мрежног типа, а хијерархијски односи међу заједницама остају делимично неформални и засновани на престижу. Ово указује на ограничења директног повезивања материјалног записа и друштвене структуре.

Стога одсуство центра не треба тумачити као археолошки проблем који треба решити, већ као аналитичку грешку коју треба избећи. Модел „центар – периферија“, када се примењује без обзира на конкретан контекст, више говори о интерпретативним навикама истраживача, и друшта у коме егзистирамо него о структури самих заједница. Неопходно је приступити материјалној култури без унапред задате потребе за идентификацијом центра и периферије, допуштајући могућност да су сложене друштвене организације могле бити засноване на другачијим, нецентрализованим принципима.

Кључне речи: центар, периферија, археолошки запис, југоисточна Европа, ранохришћанске заједнице.

др Огњен Младеновић

Научни сарадник

Археолошки институт Београд

МА Срећко Живановић

Истраживач приправник

Археолошки институт Београд

КУЛТУРНЕ ИНТЕРАКЦИЈЕ НА ОБОДУ ПАНОНСКЕ НИЗИЈЕ: СЕВЕРОЗАПАДНА СРБИЈА ТОКОМ МЕТАЛНИХ ДОБА

Савремено поимање регионалних, националних или других граница неретко игра значајну улогу у прикупљању, обради и интерпретацији археолошке грађе. Дobar пример такве праксе представља територија јужног обода Панонске низије, која у оквиру геоморфолошке поделе Србије припада њеном Перипанонском делу. Том простору припадају данашња северозападна Србија, североисточна Србија и долина Велике Мораве. Културне интеракције које се на њему одвијају током металних доба, а које препознајемо на основу карактеристичних облика материјалне културе, указују на прожимање панонских и централнобалканских елемената, иако у

оквиру савремених регионалних подела овај простор не припада ни Панонској низији ни централном Балкану. Такав простор, посматран у контексту већ установљеног развоја праисторијских група у региону, може се одредити као вид територијално-културне периферије, односно као простор у коме се развој током металних доба прати искључиво у уској вези са суседним културним феноменима. Утицаји суседних културних феномена, као и њихови правци, били су различитог интензитета током појединих периода праисторије, што је резултирало формирањем препознатљивог културног карактера овог простора.

Кључне речи: северозападна Србија, Перипанонска зона, централни Балкан, метална доба, материјлана култура, културни контакти.

Ненад Марковић

докторанд

Departament de Ciències de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana, Universitat Autònoma de Barcelona

ПОТОМАК БОГА СУНЦА: ИНТЕГРАЦИЈА ПЕРСИЈСКИХ КРАЉЕВА У ИДЕОЛОГИЈУ ЕГИПАТСКЕ КРАЉЕВСKE ПЛАСТИКЕ

Персијско освајање Египта 526. године пре н. е. означило је преломни тренутак у историји земље, јер је она од центра регионалне моћи постала периферија огромног Ахеменидског царства. У таквом контексту, персијски владари морали су да траже легитимитет не само кроз војну доминацију, већ и кроз интеграцију у египатску идеологију краљевске власти. Кључни елемент ове интеграције била је апропријација епитета „Потомак бога Сунца (*Mstjw-Rʿ*)“, који је наглашавао божанско порекло и обавезу монарха да одржава космички поредак (*Maat*).

Пресудан посредник у овом процесу био је Уџахореснет, египатски високи државни званичник, чија је каријера започела током владавине саиског краља Амасиса (570–526. пре н. е.), а наставила се под персијским краљем Камбизом II (526–522. пре н. е.) и завршила под његовим наследником Даријем I (522–486. пре н. е.); највероватније је преминуо најкасније до 500. године пре н. е. На-

тпис на једној од његових наофорних вотивних скулптура пружа јединствено сведочанство о томе како су Персијанци уведени у египатски религијски и политички дискурс. Наиме, Уцахореснет је саветовао Камбиза о египатским обичајима, посредовао у обнови храмовних ритуала и обезбедио да персијски краљеви буду представљени у складу са египатским теолошким очекивањима. Тиме је омогућено да се персијски владар, иако очигледан странац, уклопи у шири идеолошки оквир фараонске традиције.

Ова студија показује како је епитет „Потомак Бога Сунца“ функционисао као транскултурни механизам легитимизације, смештајући персијског краља у египатску теолошку традицију. Наглашава се динамична интеракција између империјалног ауторитета и локалне медијације, при чему су фигуре попут Уцахореснета биле од кључног значаја у премошћавању културних разлика. На крају, персијска адаптација египатске идеологије краљевства показује и отпорност фараонских концепата и прагматизам империјалних владара у обезбеђивању легитимитета кроз религијску интеграцију, док је Египат истовремено остао периферни део царства из кога су извлачени огромни материјални и људски ресурси.

Кључне речи: Камбиз II, Уцахореснет, Египат, Персија, идеологија краљевске власти, транскултурни механизми.

МА Јован Ђајић

кустос – археолог

ЈУ Археолошки музеј “Rimski municipium”, Склани

МА Срећко Живановић

Истраживач приправник

Археолошки институт Београд

НОВА САЗНАЊА О АРХЕОЛОШКИМ ЛОКАЛИТЕТИМА ЛЕВЕ ОБАЛЕ ДРИНЕ НА ШИРЕМ ПОДРУЧЈУ СКЛАНА

У оквиру програмских активности ЈУ Археолошки музеј „Rimski municipium“, Склани и шире научне сарадње са Археолошким институтом Београд, на простору Склана и ширег подручја средњег тока реке Дрине у периоду од 2024. до 2026. године вршена су периодична рекогносцирања терена. Истраживања су спроведена пре свега имајући у виду значај овог подручја као важне комуникације

и насеобинске зоне кроз различите историјске епохе, са циљем идентификације, провере и допуне постојећих података о археолошким локалитетима, али и као периферног простора у којем се у континуитету уочавају слабо институционално присуство, недовољна истраженост и демографско и економско опадање. Методологија је обухватала визуелну проспекцију, анализу површинских налаза, употребу савремених технологија, пре свега LiDAR система, као и бележење сведочанстава мештана, која су коришћена као допуна теренским запажањима. Посебна пажња била је посвећена евидентирању хумки, градинских насеља и надгробних споменика (стећака), који представљају кључне елементе културног пејзажа овог подручја. Резултати истраживања омогућили су прецизније картографско дефинисање локалитета, боље разумевање просторне организације насељавања, као и постављање основе за будућа систематска истраживања, заштиту и презентацију археолошког наслеђа. Добијени подаци представљају основу за даља истраживања и планирање мера заштите у контексту потребе систематичнијег истраживања и очувања периферних, институционално запостављених подручја.

Кључне речи: Скелани, Дрина, рекогносцирање, LiDAR, хумке, стећци, градинска насеља, праисторија, антика, средњи век.

др **Марија Јовић**

научни сарадник

Археолошки институт

ПЕРИФЕРИЈА КАО ОГЛЕДАЛО: ДА ЛИ ЈЕ ЛИМЕС МАРГИНА ИЛИ РЕПРЕЗЕНТ НОВЧАНИХ КРЕТАЊА ТОКОМ КАСНЕ АНТИКЕ?

У периоду касне антике, стратешки фокус војне организације Римског царства постепено се помера ка територији Балкана, који постаје кључна зона одбране и контроле границе на лимесу. Учестали продори варварских група додатно су интензивирали војно присуство у пограничним областима, што је неминовно утицало и на економске токове, пре свега на обрасце новчане циркулације. Овај рад полази из питања да ли периферне зоне Царства, посебно простор лимеса, представљају маргиналне економске регионе или,

напротив, активне и динамичне чиниоце унутар ширег монетарног система. Кроз компаративну анализу новчаних налаза из пограничних и унутрашњих области, настоји се да се уоче разлике у интензитету, структури и динамици циркулације. Посебна пажња посвећена је идентификацији фактора који условљавају ове варијације, укључујући војну активност, административне реформе и функционисање провинцијских економија.

Поставља се питање у којој мери су уочене промене у монетарним токовима резултат економских законитости, а у којој мери одраз политичких и стратешких одлука централне власти. Анализа указује да новчана циркулација на периферији није пасиван одраз центра, већ сложен систем условљен интеракцијом војних, административних и економских фактора.

Кључне речи: новчана циркулација, касна антика, лимес, периферија, унутрашњост провинције.

др Моника Милосављевић

ванредни професор

Филозофски факултет Универзитета у Београду

ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ЗА РАЗУМЕВАЊЕ АСПЕКТА ИДЕНТИТЕТА НИЖИХ СТАЛЕЖА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Сахрањивање у касном средњем веку Западног Балкана, укључујући и сахране на некрополама са стећцима, представљају непроцењиве базе података о стратегијама осмишљавања изградње личног и колективних идентитета. У овом раду разматра се идентитет, који је схваћен шире од традиционалних оквира археологије, односно даље од подразумевања да је једини и пресудни идентитет етнички. Идентитет се разуме као многострук, изражен кроз скуп карактеристика које појединци и групе сматрају себи својственим и кроз које их други препознају. Кроз призму интерсекционалности, идентитет се види као онај који има својство да се састоји од међусобно повезаних различитих димензија, нивоа и елемената. Другим речима, савремена археологија покушава да искористи широк арсенал алата за тумачење статуса, ритуала, симбола, али и околиша, здравља и исхране, да би се идентитет позиционирао у својој пуној комплексности.

Како је фокус дугогодишњих проучавања у средњем веку био усмерен на владаре и елитну класу становништва уз свештенство, циљ овог разматрања је да изврне перспективу и промотри феномене средњег века „одоздо на горе” усмеравајући се на ниже сталеже. За формулисање оваквог истраживачког програма корисно је размотрити теоријске темеље који су формулисали Карло Гинзбург (рођ. 1939) кроз приступ микроисторије и Арон Гуревич (1924–2006) захваљујући отварању питања народне културе у средњем веку. Оно што је заједничко овој двојници медијевишта је важност коју су придавали теорији и методологији, као и што су своја историјска проучавања ослонили на социокултурну антропологију. Овим излагањем пропитује се могућност примене њихових перспектива на тумачење археолошких средњовековних фунерарних контекста.

Кључне речи: средњовековна археологија, теорија, стећци, некрополе, идентитет, интерсекционалност, микроисторија, народна култура.

др Теодора Младеновић

научни сарадник

Универзитет у Београду, Филозофски факултет,

Одељење за археологију, Лабораторија за биоархеологију

Маја Живковић

конзерватор саветник

Завод за заштиту споменика културе Панчево

ЖИВОТ НА ПЕРИФЕРИЈИ: ЖИВОТИЊСКИ ОСТАЦИ СА СРЕДЊОВЕКОВНОГ ЛОКАЛИТЕТА ВЕРОВАЦ 2 КОД ПАНЧЕВА

Локалитет Вероваци 2, смештен око 5,5 km северозападно од Баваништа, уз трасу пута према Панчеву, истражен је 2019. године током заштитних археолошких радова приликом изградње Магистралног гасовода у јужном Банату. На два сектора откривено је седам објеката стамбеног карактера (куће и пећи), датованих у период од краја 9. до почетка 11. века. Налази су констатовани у затвореним целинама, а њихов мали број у слојевима на простору оба сектора указује да је у питању периферија насеља или да је реч

о објектима који су кратко коришћени. Покретни налази обухватају фрагменте грнчарије, пршљенке, жрвњеве, врх стреле од бронзе, коштана шила и животињске кости. Велики део животињских остатака искоришћен је секундарно као супструпција пећи, што указује на употребу коштаног материјала у свакодневним активностима становника. Археозоолошка анализа показала је да су у фауналној збирци заступљени остаци домаћих животиња, углавном сисара – говеда, свиња и еквида – уз мањи удео птица. Подаци о заступљености врста, скелетним елементима, старости, траговима касапљења и степену фрагментације указују да је фаунални материјал првобитно представљао остатке хране. Добијени резултати омогућавају увид у свакодневни живот становништва на периферији насеља током раног средњег века на простору јужног Баната, са посебним освртом на коришћење животињских ресурса.

Кључне речи: јужни Банат, Веровац 2, археозоологија, животињски остаци, средњи век, периферија, стамбени објекти, пећи.

Ана Цицовић

Музејски саветник, археолог

Музеј рудничко-таковског краја

УТВРЂЕЊА РУДНИКА: ИЗМЕЂУ ОДБРАНЕ ПЕРИФЕРИЈЕ И КОНТРОЛЕ РУДНИХ РЕСУРСА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ДРЖАВИ

Рад се бави утврђењима на Руднику у средњем веку, са циљем да се испита њихова улога у простору који се може сматрати ободом државе. Полазно питање јесте да ли су она првенствено служила заштити периферних области или контроли кључних природних ресурса, пре свега руде и рударске производње. Рудник је у средњем веку био један од важнијих привредних центара, што је условило развој мреже утврђења у његовој околини. Њихов положај показује да су постављена тако да надзиру рудна лежишта, путеве и насеља везана за рударство. То указује да њихова улога није била само одбрамбена, већ и контролна. Анализа просторног распореда и грађевинских особина показује да су она бирана на стратешким тачкама са добрим прегледом терена, што додатно потврђује значај надзора над ресурсима. Иако су имала и улогу у заштити станов-

ништва и ширег простора, чини се да је економски значај Рудника био пресудан. Утврђења на Руднику могу се разумети као спој одбрамбених и привредних функција, при чему је контрола ресурса имала посебан значај. Она нису штитила само обод државе, већ су обезбеђивала надзор над простором од велике економске важности, што показује да периферни простори нису били споредне зоне, већ значајни делови државног система.

Кључне речи: Рудник, утврђења, средњи век, рударство, периферија, просторни распоред.

др **Милош Ивановић**

Научни саветник

Историјски институт Београд

УЛОГА ГРАНИЧНИХ ПОДРУЧЈА У ДРЖАВИ СРПСКИХ ДЕСПОТА

Гранична подручја одувек су имала велику важност у српској средњовековној држави. Ове области називале су се крајишта. Контроли и одбрани крајишта посвећена су и два члана *Душановој законика*. У Држави српских деспота (1402–1459) гранични крајеви добили су додатно на значају. Деспот Стефан Лазаревић извршио је реформу државне управе формиравши нове територијано-управне јединице под називом *власџи*, које су имале организацију као крајишта. *Власџи* су по свој прилици најпре успостављене у пограничним подручјима. Циљ реформе био је ојачање одбрамбене снаге државе, с обзиром да су Османлије угрожавале њен опстанак. На челу сваке власти налазио се војвода са седиштем у утврђеном граду.

Специфичан положај Државе српских деспота условио је да се њене престонице налазе на њеној северној граници. Наиме, деспоти су изабрали Београд и Смедерево за своја седишта због близине Угарске, одакле су најпре могли добити помоћ у одбрани државе, а истовремено су код северног суседа и сами могли пронаћи уточиште. Јужни крајеви Деспотовине, који су били највише угрожени од Османлија, били су економски просперитетнији због постојања богатих рудника. На то колика је била важност граница указују преговори деспота Стефана и Ђурђа Бранковића са Венецијом о

миру након рата који је вођен од 1421. до 1423. године. Током њих велика пажња била је посвећена прецизном разграничењу у Зети, између две државе. Коначно, границе су имале значај и за трговину. Познато је да су на одређеним граничним прелазима трговци морали да плаћају мимоходну царину.

Кључне речи: граница, Деспотовина, власти, Османско царство, Угарска, престоница, царина.

Ксенија В. Миловановић

Издавачка кућа БИГЗ школство, Београд

ИЗВАН МАТИЦЕ, У СРЕДИШТУ: ПОЗИЦИЈА ХИЛАНДАРА У СИСТЕМУ СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

У раду се разматра улога манастира Хиландара у старој српској књижевности, уз посебно наглашавање парадокса његовог положаја изван територијалне матице, али у средишту културног система. Иако измештен изван граница средњовековне српске државе, Хиландар постоји као средишња тачка духовне и културне стабилности. Његов периферијски положај не означава маргиналност, већ условљава успостављање ауторитета и континуитета књижевне традиције.

Анализа обухвата историјски контекст оснивања манастира, повезан са делатношћу Светог Саве и Стефана Немање, као и развој књижевних жанрова, пре свега житија, у делима аутора попут Доментијана и Теодосија. Посебна пажња посвећена је обликовању књижевног канона, језика и вредносног система српске средњовековне културе, као и механизмима кроз које Хиландар постаје носилац културног памћења и колективног идентитета.

Разматрање Хиландара као кључног места српске средњовековне књижевности захтева шире теоријске оквири који омогућавају разумевање односа између простора, културе и памћења. Стога рад интегрише теоријска разматрања Јана Асмана о културном памћењу и Анрија Лефевра о производњи простора, што омогућава тумачење Хиландара као вишеслојног простора у којем се истовремено производе значења и чува културни континуитет.

Комбиновањем ових теоријских оквира показује се да Хиландар своју средишњу улогу у систему старе српске књижевности

не дугује географском положају, већ улози коју има у конституисању, очувању и преносу културних и духовних значења. Парадокс између периферије и средишта указује на то да културни центри могу настати ван политичких и територијалних граница, засновани на способности да обезбеде континуитет традиције и формирање трајних културних вредности. У овом контексту, Хиландар се идентификује као кључни простор унутар средњовековног српског књижевног система, у коме се интегришу текстуално стваралаштво, духовне праксе и процеси конституисања културног памћења.

Кључне речи: Хиландар, стара српска књижевност, периферија, средиште, културно памћење, колективни идентитет.

проф. др Оља Арсенијевић

научни сарадник

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ПЕРФЕРИЈА КАО ЖИВА ЛАБОРАТОРИЈА БАШТИНЕ: ИНТЕГРАЦИЈА LIVING LAB ПРИСТУПА И CORP МЕТОДОЛОГИЈЕ У ОЧУВАЊУ КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Рад полази од савременог разумевања периферије као простора културне резилијентности и континуитета, у којем се очување културне баштине одвија кроз динамичне и партиципативне процесе. У том контексту, Косово и Метохија представљају специфичан пример локално-регионалног простора у којем заједнице активно доприносе очувању материјалног и нематеријалног културног наслеђа, упркос комплексним друштвено-политичким условима. У складу са тематским оквиром конференције који наглашава значај периферије у обликовању културних и историјских процеса, рад анализира потенцијал иновативних методолошких приступа у унапређењу ових пракси.

Циљ рада је да испита како Living Lab приступ и CORP методологија (Community – Observation – Reflection – Projection) могу допринети одрживом очувању културне баштине кроз активно укључивање локалних актера. Методолошки оквир заснива се на desk research приступу и квалитативној анализи студије случаја,

уз интерпретацију постојећих пракси очувања баштине у српским срединама на Косову и Метохији.

Резултати истраживања указују да Living Lab модели омогућавају повезивање локалног знања, институционалних актера и савремених дигиталних алата, док CORP методологија пружа структуриран оквир за партиципативно мапирање, интерпретацију и пројекцију развоја културних ресурса. Синергија ова два приступа омогућава трансформацију периферије из пасивног простора очувања у активни простор иновације и ко-креације.

Закључује се да интеграција Living Lab приступа и CORP методологије представља одржив модел за очување културне баштине у периферним регионима, са посебним значајем за локални и регионални развој, јачање идентитета и интергенерацијски пренос културних вредности.

Кључне речи: културна баштина, периферија, Living Lab, CORP методологија, Косово и Метохија, партиципација, културна резилентност.

Лазар Марковић

археолог

Завичајни музеј Рума

Урош Николић

кустос – археолог

Завичајни музеј Рума

ОСТАЈТЕ ОВДЕ: ПУТ АРХЕОЛОШКОГ НАСЛЕЂА У ОДНОСИМА ЛОКАЛНИХ И РЕГИОНАЛНИХ ИНСТИТУЦИЈА КУЛТУРЕ НА ПРИМЕРУ АРХЕОЛОШКЕ ЗБИРКЕ ЗАВИЧАЈНОГ МУЗЕЈА РУМА

Рад анализира положај и однос археолошког наслеђа у оквиру модела центар–периферија на примеру археолошке збирке Завичајног музеја у Руми, са посебним освртом на несклад између археолошког потенцијала простора и садржаја саме збирке. Упркос чињеници да се на територији коју покрива музеј налазе два локалитета од изузетног значаја – Басијана и Гомолава – збирка је дуго била формирана претежно од случајних налаза и материјала прикупљеног ван систематских археолошких истраживања.

До Другог светског рата археолошка истраживања и прикупљање материјала у Срему, односно на територији данашње општине Рума, била су у надлежности институција у Загребу (до 1918.), док су у периоду Краљевине Југославије једина систематска истраживања спроведена на локалитету Басијана од стране Миодрaга Грбића, археолога запосленог у Музеју кнеза Павла у Београду, на иницијативу Историјског друштва у Новом Саду. Тек оснивањем Завичајног музеја у Руми крајем шездесетих година створени су услови за локално институционално сабирање грађе, али без могућности да се надокнади раније измештен или изгубљен материјал.

Истраживања Гомолаве, започета педесетих година, одвијала су се паралелно са процесом институционализације музејске делатности у Руми, али је највећи део налаза, упркос учешћу локалних структура у финансирању, трајно депонован у Музеју Војводине у Новом Саду. Тиме је локална институција остала без репрезентативног материјала са једног од најзначајнијих локалитета у непосредном окружењу.

У таквим околностима, кључну улогу у формирању збирке имали су локални ентузијасте, међу којима се посебно издваја легат Драгана Томашевића, професора биологије из Буђановаца. Његов дугогодишњи рад на прикупљању површинског материјала, као и повремена аматерска истраживања, упркос критикама стручне јавности, значајно су допринели формирању фонда музеја и препознавању археолошких локалитета на територији општине Рума. Посматрана кроз призму односа центра и периферије, оваква ситуација отвара питања контроле над археолошким материјалом, критеријума његове расподеле, као и улоге непрофесионалних актера у продукцији знања о прошлости.

Кључне речи: Завичајни музеј Рума, археолошко наслеђе, центар-периферија, аматерска археологија.

МА Лазар Томовић

стипендиста Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије
Институт за архитектуру и урбанизам Србије

ПРИМЕНА ARCGIS STORYMAPS ПЛАТФОРМЕ У ИНТЕРПРЕТАЦИЈИ АРХЕОЛОШКИХ ПРОСТОРНИХ ПОДАТАКА

Савремена археолошка истраживања све чешће укључују примену дигиталних алата који омогућавају обједињавање просторних података, наративног садржаја и визуелних извора у јединствене интерпретативне целине. У контексту проучавања локалних и често маргинализованих простора, какви су предели у сливу реке Љиг, ArcGIS StoryMaps платформа представља значајан инструмент у том процесу, јер омогућава повезивање GIS анализа са интерактивним и прегледним начинима презентације резултата истраживања. Рад представља методолошки приступ изради ArcGIS StoryMaps пројекта под називом: „Гробља - сведоци великих сеоба Срба у сливу Љига“, са посебним освртом на могућности примене ове платформе у археолошким истраживањима. Посебан акценат стављен је на начин организовања и визуализације просторних података о евидентираним гробљима, као и на укључивање историјских извора, картографских приказа, фотографија, 3D модела и резултата теренских истраживања у интерактивно дигитално окружење. Примена GIS технологија омогућила је систематизацију и просторну анализу прикупљених информација које су потом представљене кроз наративно вођену презентацију садржаја. Овакав приступ омогућава вишеслојно сагледавање просторних аспеката миграционих процеса и представља пример примене дигиталних алата у проучавању археолошког наслеђа. Посебан значај рада огледа се у представљању ArcGIS StoryMaps платформе као ефикасног инструмента дигиталне археологије и јавне презентације културног наслеђа периферних и локалних средина, доприносећи њиховој већој видљивости и укључивању у савремене научне токове.

Кључне речи: ArcGIS StoryMaps, Географски информациони системи (ГИС), Слив реке Љиг, гробља.

МА Александар Ђукић

Докторске студије археологије (ФФ УБ), Удружење Челник, Љиг

др Ивана Радовић

асистент са докторатом

Пољопривредни факултет Универзитета у Београду, Еколошки покрет „Оквир живота“

Милица Милетић

истраживач сарадник

Биолошки факултет Универзитета у Београду

Смиљана Јанковић

истраживач сарадник

Биолошки факултет Универзитета у Београду

др Александар Радовић

ванредни професор

Пољопривредни факултет у Крушевцу Универзитета у Нишу

др Јелица Обрадовић Новаковић

виши научни сарадник

Биолошки факултет Универзитета у Београду

ТРАДИЦИОНАЛНА ЗНАЊА И ПЕРЦЕПЦИЈА ЕКОСИСТЕМСКИХ УСЛУГА У РИБНИЧКОЈ КЛИСУРИ

Рад анализира традиционална знања и перцепцију културних екосистемских услуга у руралним заједницама које насељавају подручје око Рибничке клисуре, полазећи од становишта да ове услуге представљају значајну компоненту нематеријалне културне баштине. За разлику од доминантних научних класификација (нпр. МА и CICES), које културне екосистемске услуге третирају као аналитичке категорије, локалне заједнице их препознају и вреднују кроз искуствене, симболичке и идентитетске односе према простору.

Истраживање је засновано на систематској анализи литературе о екосистемским услугама за подручје Рибничке клисуре и околних насеља у Колубарском округу. У фокусу су културне екосистемске услуге, укључујући културни идентитет и наслеђе, духовне и религијске вредности, системе знања, естетска доживљавања, инспирацију за уметничко стваралаштво, као и рекреативну и еко туристичку функцију простора. Анализа показује да се ове услуге у локалном контексту не именују као апстрактне категорије, већ кроз конкретна искуства и праксе – доживљај лепоте пејзажа, зна-

чај одређених локалитета у колективном сећању, као и кроз усмено преношена знања о природи.

Резултати указују да културне екосистемске услуге функционишу као носиоци значења који повезују природни простор са културним обрасцима, доприносећи формирању и одржавању локалног идентитета. У том смислу, рурална периферија се потврђује као простор очувања и репродукције знања и вредности које у урбаним срединама често бивају маргинализоване.

У традиционалној српској науци, екосистемске услуге остале су периферна сфера интересовања, као и сама грађанска наука, те рад доприноси већој видљивости овим категоријама. Рад доприноси и преиспитивању концепта екосистемских услуга из перспективе културне баштине, указујући на значај интеграције локалних знања у савремене приступе управљању и очувању руралних предела.

Кључне речи: културне екосистемске услуге, традиционално знање, културни идентитет, перцепција пејзажа, нематеријална културна баштина, Рибничка клисура.

Лука Чикарић

Архив Војводине
Нови Сад

ДРУШТВО НА ГРАНИЦИ: ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ ДАЛМАТИНСКИХ МОРЛАКА И ВЕРСКЕ ПРИЛИКЕ У XVII ВЕКУ ПО ИЗВЕШТАЈИМА КОНГРЕГАЦИЈЕ ЗА ПРОПАГАНДУ ВЕРЕ

Рад анализира положај, друштвене структуре и верски идентитет Морлака у Далмацији током XVII века, с посебним освртом на период пре и током Кандијског (1645–1669) и Морејског рата (1684–1699). Истраживање је засновано на писмима и извештајима упућеним Конгрегацији за пропаганду вере, које је у ватиканским архивима прикупио и објавио Марко Јачов. Ова кореспонденција, настала у распону од првих деценија до краја XVII века, омогућава праћење дугорочних процеса који су обликовали морлачку заједницу на млетачко–османској граници. У периоду пре Кандијског рата извештаји указују на постепено формирање и учвршћивање морлачких насеља у залеђу далматинских градова, на њихову уло-

гу у сточарској привреди и на специфичан правни и војни положај унутар граничног система. Истовремено, писма сведоче о раним покушајима католичке мисионарске делатности међу православним становништвом, о отпору локалних свештеника, као и о сложеним односима између верске политике и интереса млетачких власти. Током Кандијског рата расте значај Морлака као војног фактора, што додатно појачава интересовање Ватикана за њихово конфесионално усмеравање. Анализа писама показује утицај ратних прилика и политичких интереса за промену дискурса о Морлацима као „шизматичима”, потенцијалне унијате или савезнике у борби против Османског царства. На основу ове грађе рад настоји да прикаже Морлаке не само као ратничку групу у служби Млетачке републике, већ као сложену пограничну заједницу чији су свакодневни живот, миграције и верски идентитет били резултат дуготрајних процеса који су започели и пре великих ратних сукоба XVII века.

Кључне речи: Морлаци; Далмација; XVII век; Конгрегација за пропаганду вере; Марко Јачов; Кандијски рат; Морејски рат; млетачко-османска граница.

МА Немања Максимовић

Докторске студије историје (ФФ УБ), Удружење „Челник“ Љиг Јајчић

ЉИГ И КАЧЕР У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

У раду се говори о догађајима и личностима из области Љига и Качера у Првом српском устанку, као и о учешћу Љижана и Качераца у најважнијим борбама устанка. Љиг и Качер иако административно одвојене у посебним нахијама, Ваљевској и Рудничкој, ипак заједно учествују у добром делу устаничких напора. Иако на периферији и ободима главних устаничких активности, као главних битака и догађаја Првог српског устанка, ове две области налазе се веома близу најзначајнијих устаничких упоришта како у Шумадији тако и у западној Србији. Та близина, специфичност територијалне организације, као и присуство личности попут игумана манастира Моравци Хаци Ђере, последично је увукла ове две области у вртлог устанка од самог почетка. Све ово условило је активно учешће Љига и Качера у најважнијим устаничким борбама од 1804. године

па све до пропасти устанка 1813. године. Поред тога неке од личности из ових крајева, попут Арсенија Ломе, узео је учешћа у доношењу најважнијих одлука за будућност устаничке Србије.

Кључне речи: Први српски устанак, Љиг, Качер, Арсеније Лома, Хаџи Ћера, Ваљево, Рудник, устаници.

др **Милан Кутлешић**

Научни сарадник

Историјски институт Београд

БРИТАНСКИ ПУТОПИСЦИ И ДИПЛОМАТЕ У СРПСКИМ ЗЕМЉАМА У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА

Велика Британија је као европска сила имала своје интересе у свим деловима Европе и света. Током ратова против Наполеона, Британци су почели да шире своје интересе према источном Медитерану. Са избијањем националних револуција на Балканском полуострву, британска политика се активно усмерава и према овом делу света. Када су у питању Грци, Велика Британија је узела активно војно учешће у рату који је довео до међународног признања Грчке као државе. Грци су као народ, култура и цивилизација били познати британским политичким елитама, кроз класично школовање и образовање које се заснивало на делима античких писаца. Срби и други балкански народи су представљали непознаницу. Један од начина на који се британско друштво упознавало са непознатим просторима, територијама, културама и народима, било је преко путописаца који су из Велике Британије долазили на те просторе и остављали писане трагове о својим путовањима. На простору Србије то су били Александар Кинглејк, Виљем Пеџет, Ендрју Петон, Дејвид Уркварт, док су кроз Црну Гору пролазили Остин Лејард и Едвард Митфорд. Њихови путописи су сведочанства о обичајима и локалној култури тога времена, из британске перспективе. Неки од ових путописаца су касније остварили велике каријере у дипломатији, као службеници амбасада и амбасадори Велике Британије. То нам говори да мотиви њихових путовања нису били само авантуристичке или туристичке природе, већ да су то били и обавештајци са задатком прикупљања информација виталних за спровођење британске политике на овим просторима. Први британски дипломата

у Кнежевини Србији био је пуковник Хоџес, чија се мисија завршила неславно, протеривањем из Србије. Њега је наследио конзул Фонбланк, чије се службовање исто завршило неславно, пошто је преминуо од батина задобијених од стране османских војника који су чували београдску тврђаву.

Кључне речи: Британски путописци, 19. век, Србија, британски конзули.

мр Маја Николова

музејски саветник у пензији

УНИХУБ, Београд, Србија

ОСНИВАЧИ ВАРОШИ ИЗ СЕНКЕ – КУЛТУРА ЦИНЦАРА И ЊИХОВА УЛОГА У ШКОЛСКОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ

Култура Цинцара у 19. и првој половини 20. века у Србији била је обликована специфичним друштвеним, економским и политичким околностима тог времена. Цинцари, који су се населили у Србији, са собом су донели богату традицију и обичаје који су се постепено интегрисали у шири контекст српске културе.

Њихово бављење специфичним занатима и трговином доприне-ло је њиховом економском развоју и утицају на локалну друштвену заједницу. Живећи у новим условима, користећи свој романски језик у свакодневној комуникацији, неговали су своје језичке и културне особитости, док су се истовремено прилагођавали српском језику и обичајима. Дуги низ година они су својом марљивошћу и образовањем наметали Србима и као такви имали су важну улогу у трговачком, културно просветном и политичком животу Србије. Њихова традиција образовања и вредновања знања допринела је формирању образовних институција у градовима где су се населили. Као амбициозни и образовани људи учествовали су у оснивању школа и других образовних институција, а њихова култура и традиција допринеле су разноликости и богатству образовног система Србије.

Усред промена које су се дешавале у друштву Цинцари су се суочавали с изазовима у очувања свог идентитета. Живећи на овим просторима, узимајући српска имена и презимена, временом су се посрбили. Ипак, њихова динамична и прилагодљива култура оста-

ла је витална, а традиција се преносила с генерације на генерацију. Цинцари су, као оснивачи вароши из сенке, играли кључну улогу у обликовању културног миљеа и школског система, остављајући наслеђе које се и данас препознаје у друштвено политичком животу Србији.

Кључне речи: Цинцари, Србија, 18 и 19. век, култура, образовање.

мср **Марко Параментић**

мастер историчар

Матична библиотека „Љубомир Ненадовић“ Ваљево

О НЕКИМ ОСОБЕНОСТИМА ИЗГРАДЊЕ НОВОВЕКОВНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА: УЛОГА И МЕЋУОДНОСИ СРЕДИШТА И ПЕРИФЕРИЈЕ

У реферату се теми формирања и уобличавања националне свести код Срба и изградње модерне државности у 18. и 19. веку приступа кроз сагледавање прожимања регионалних и глобалних утицаја. Указује се на значај миграција, проузрокованих османским освајањем Балкана, на процес формирања модерне српске државе. Нарочит значај у том процесу до почетка 19. века добиле су области које су се налазиле на периферији српске средњовековне немањихке државе или изван њених граница. Областима Западне Србије и Шумадије (Смедеревски санџак), са њиховим људским потенцијалима добијеним честим миграцима становништва из Херцеговине и Црне Горе, припала је најважнија улога у борби за национално ослобођење и уједињење Срба 1804-1918. Напоредо с тим, од пада српске деспотовине, Срби у Средњем Подунављу, очували су идеју о обнови српске државе. Током 19. века у Кнежевини Србији артикулише се идеја о ослобођењу Старе Србије, која је чинила језгро (*core territory*) српске средњовековне државе, као најважнијем националном задатку. Територије које су чиниле језгро српске средњовековне државе (Стара Србија и Косово и Метохија), којима се у периоду развоја националне свести и изградње нововековне српске државе давало најважније место, нашле су се ван граница српске државе управо током ових процеса. Истовремено је порастао значај некадашње периферије. У томе се препознаје једна од особености модерне српске историје, која се

манифестовала у неподударности између настојања српске државе да ослободи Стару Србију и усмерења њене спољне политике, коначно формулисаног у Нишкој декларацији (1914), према западу. Тиме је, услед дуготрајног историјског развоја, дошло до непредвиђеног заокрета: некадашње периферне области постале су језгро модерне српске државе, док су се њене средишње области, кључне за представу о националној историји, нашле, осим кратких периода у 20. веку, ван њених граница или контроле, остављајући до данас отвореним питање заштите српског средњовековног наслеђа.

Кључне речи: Западна Србија; Стара Србија; миграције; национализам; државност; култура памћења.

Др Оливера Драгишић

виши научни сарадник

Институт за новију историју Србије, Београд

ЛИМИНАЛНИ ПРОСТОРИ У КОШТАНИ БОРЕ СТАНКОВИЋА

Коштана је једно од најважнијих књижевних дела српске културе. На домаћим сценама изводи се 126. година и својим садржајем непрестано надахњује читаоце, али и кинематографију, модне брендове, популарну, експерименталну и народну музику, ликовну уметност, костимографију, научну продукцију. Један од разлога дуготрајности тог дела скривен је у чињеници да је оно било обликовано у гранично време и да тематизује гранични простор. Према једној антрополошкој теорији о појмовима чистоте и прљавштине (Мери Даглас), граница и граничност, поред осталог, поседују велику моћ. Циљ овог рада јесте да укаже на све граничне аспекте овог књижевног дела: порекло идеје, порекло теме, функцију свадбе, профилисање ликова (посебно Коштаниног), на простор и време у које су смештени актери ове драме. У том смислу, у раду ће бити обрађено источно наслеђе у овој драми, где се османски Исток (Оријент) разуме као свет „са оне стране“ српске националне границе.

Оваква врста анализе уметничког дела преиспитује и проблематизује сада већ заборављени дискурс центра и периферије и тежи да укаже на процес настанка једног уметничког дела у време када

млада српска држава добија нове центре управљања (западно од Османског и Руског царства). Истраживање је засновано на анализи наратива и на упоредној (компаративној) анализи Коштана са једне стране и грчких митова, турских лакрдија, дела Константина Леонтјева и Молијера са друге стране.

Кључне речи: Лиминални простор, Коштана, граница, исток, запад.

Др Боривоје Милошевић

Универзитет у Бањој Луци

Филозофски факултет

Катедра за историју

РУРАЛНА КУЛТУРА И СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА НА БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОЈ ПЕРИФЕРИЈИ ТОКОМ АУСТРОУГАРСКЕ УПРАВЕ

Аустроугарска окупација Босне и Херцеговине 1878. године прекинула је вишевијековну османску доминацију на том простору, те је за посљедицу имала корјените промјене у свим друштвеним сферама. Иако градови доживљавају убрзану урбанизацију и модернизацију, босанскохерцеговачко село, односно периферија, остаје „тврђава“ традиционализма. Док је држава градила модерне саобраћајнице и инфраструктуру, српско село је подизало невидљиве зидове отпора како би сачувало свој језик, вјеру, традицију и обичаје. Током цијелог периода аустроугарске управе патријархални односи представљали су кључно обиљежје живота на српском селу. Брак је остао у надлежности православне цркве, а одлучујућу улогу у бирању брачног партнера имали су, уз ријетке изузетке, родитељи. Позиција жене у брачној заједници и друштву била је инфериорна у односу на позицију коју је уживао мушкарац. За разлику од града, етнички мјешовити бракови на селу били су ријеткост. Већина српског становништва живјела је у селима, често веома удаљеним од школе, бавећи се пољопривредом или сточарством, те укључујући дјецу од раног узраста у рад на земљи, па је процентуално мали број дјеце, углавном мушке, похађао школе. Отварање аустроугарских државних школа изазивало је јак отпор српске заједнице и доживљавано је као покушај денационализације српског становништва. Здравствене и хигијенске прилике на селу биле су веома

лоше, а низак ниво здравствене заштите био је резултат недостатка финансијских средстава и укорјењених конзервативних ставова становништва. Народна медицина и траварство остали су примарни извор лијечења. Модерна европска култура споро је продирала на сиромашно село, у којем је већина становништва живјела унутар вишечланих породичних задруга, традиционално окупљених око локалне цркве и вјерских светковина као доминантног облика јавних окупљања.

Кључне ријечи: Босна и Херцеговина, Аустроугарска, периферија, српско село, патријархални односи, традиционализам, урбанизација.

Стефан С. Филиповић

мастер политиколог, архивист

Архив Косова и Метохије

Приштина-Чаглавица, АП Косово и Метохија, Република Србија

БОГДАН РАДЕНКОВИЋ: ИСТОРИЈСКИ И ПОЛИТИЧКИ ФЕНОМЕН НА ПРЕСЕКУ ДВЕ ПЕРИФЕРИЈЕ

У раду ће бити анализиран историјски, политички, идентитетски и културолошки феномен Старе Србије и Македоније као просторне периферије Краљевине Србије и Османског царства с краја 19. и почетка 20. века, кроз лик и дело Богдана Раденковића. Рад неће имати за циљ анализу садржаја или даљи рад на биографији, историографији познатог, али ширем друштвеном и културном дискурсу савремене Србије, недовољно представљеног националног радника. Рад ће се базирати на чињеници да један гео-простор не чине само његове геополитичке датости, историјске околности и политичке прилике, већ чине људи. Појединци и народи, са својим идентитетима, интересима и циљевима. Управо појединци, као што је био Богдан Раденковић, својим карактером и спремношћу на жртву, простору могу дати оквире а историјским токовима правце кретања. Идеали, рад и пожртвовање Богдана Раденковића и његових сабораца, на историјском и просторном пресеку између две метрополе, у Скопљу које било периферија Београда и Цариграда, усмерили су српско историјско и политичко клатно ка процесима дугог трајања, који на неки начин ни трају и данас. Рад на

анализи, како је деловање човека са просторне периферије, између осталог, довело до формирања најзначајније и најконтроверзније конспиративне националне организације, која ће директно утицати на историјски ток читаве политичке заједнице, биће базиран на претходним истраживањима објављеним у делима Биљане Вучетић, Милоша Јагодића, Уроша Шешума, Ђорђа Микића, Јанићија Поповића, Михаила Кијаметовића и других, као и на изворима из српских краљевских конзулата у Приштини, Скопљу, Битољу и Солуну.

Кључне речи: Богдан Раденковић, Стара Србија, национални рад, Београд, Цариград, Скопље, периферија, метропола.

др Биљана Стојић Радовић

Виши научни сарадник

Историјски институт Београд

ПРИСАЈЕДИЊЕЊЕ НОВЕ ВАРОШИ И СТАРОГ ВЛАХА КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ НА ПРИМЕРУ ПОРОДИЦЕ БОРИСАВЉЕВИЋ

Корени породице Борисављевић у историји Нове Вароши и Старог Влаха могу се пратити од 18. па све до половине 20. века. О угледу и значају породице сведочи тврдња породице да је управо у кући Борисављевића Карађорђе одржао саветовање са најугледнијим личностима Старог Влаха пред продор ка Сјеници 1809. Далеко више од ратничке вештине, Борисављевићи су били познатији као трговци и земљопоседници, са разгранатим трговачким пословима по целој Старој Србији. Борисављевићи су били национално освешћени те су о својим пословима, догађајима, савременицима оставили бројна писана сведочанства која су завештали на чување Историјском архиву у Ужицу. Милан Борисављевић је потомцима оставио породично Житије које је прилежно дописао до краја живота (1932), а које је наставио и допунио његов млађи брат Алекса који је преминуо 1946. Поред Житија браћа су водила богату кореспонденцију и јавно полемисали о новим друштвено-политичким приликама након ослобођења Старе Рашке 1912. године. Користећи се заоставштином Борисављевића овај рад има за циљ да истражи прилике у Новој Варо-

ши и Старом Влаху пред крај османске власти, као и интеграцију простора у Краљевину Србију односно Краљевину СХС. Посебна пажња биће поклоњена догађајима и људима који су нашли место у *Казивањима Борисављевића*, а који нам могу сведочити о друштвено-политичким и националним приликама једног простора који је у средишту етничког фондуса нововековне српске државе, а који је у њене државне границе ушао са целим веком закашњења од обнављања државности.

Кључне речи: Милан и Алекса Борисављевић, Нова Варош, Стари Влах, балкански ратови, Први светски рат.

др Тадија Стефановић

ванредни професор, историчар уметности

Академија Српске православне цркве за уметности и конзервацију, Београд

Одсек за теорију

ТОПОГРАФСКА ПЕРИФЕРНОСТ У ОБЛИКОВАЊУ РАТНЕ И МЕЂУРАТНЕ МЕМОРИЈАЛНЕ ФОРМЕ СПОМЕН- КОСТУРНИЦЕ НА ГУЧЕВУ

У меморијалном профилу српског ратног наслеђа посебно место припада топографији периферних простора. Периферношћу не настојимо означити маргиналност, већ другачије видове меморијалног присуства. Отуда су ратна сећања на Гучевску битку из 1914. материјализована подизањем спомен-костурнице 1917. и њеним преобликовањем 1929. године. Радове је започела аустроугарска војска како би похранила своје пале војнике, а довршило Удружење резервних официра и ратника преобликујући локалитет у место српског ратног страдања. Саграђена на планинском масиву, спомен-костурница је истакла значај самог бојишта као простора сећања на борбе вођене на тзв. *Који смрти*. Заједничко сахрањивање посмртних остатака српских и аустроугарских војника открива сложен карактер реализоване меморијалне идеје. Иако је првенствено уоквирена српским ратним сећањем, она је истовремено укључивала шири чин обележавања страдања. У томе се разазнаје извесна фунерарна етика, заснована на постхумној нивелацији палих војника. Тим необичним спојем нацио-

налног памћења и заједничне гробнице на некадашњем бојишту, гучевска спомен-костурница деловала је као меморијални простор у коме је топографска периферност постала важан чинилац у обликовању сећања.

Кључне речи: Гучево, Гучевска битка, спомен-костурница, периферија, меморијали.

др Софија Божић

научни саветник

Институт за новију историју Србије

НА РУБОВИМА ИСТОРИОГРАФИЈЕ: АНТОНИЈЕ (АНТУН) ФАРЧИЋ ИЗМЕЂУ ЦЕНТРА И ПЕРИФЕРИЈЕ

Рад анализира историографски опус и професионални пут Антонија (Антуна) Фарчића (1890–1975), позиционирајући га као парадигматичан пример истраживача са научне периферије. Иако методолошки освешћен и изворно утемељен, Фарчић је током читавог стваралачког века остао изван институционалних оквира академског центра – без универзитетске каријере, подршке водећих научних установа и чланства у званичном историографском канону социјалистичке Југославије.

У раду се полази од теоријског промишљања периферије не само као географске одреднице, већ као позиције са које се производи знање које остаје невидљиво или неприхватљиво за доминантне научне матрице. Кроз биографску анализу прати се Фарчићев развој од учитеља и књижевника до историчара који се, тек после пензионисања, потпуно посвећује проучавању раносредњовековне прошлости Срба у Далмацији. Централни део рада посвећен је његовим истраживањима Неретљанске државе и Дукље, у којима је Фарчић аргументовано заступао тезу о српском етничком карактеру приморских области, ослањајући се на критичко читање византијских и латинских извора.

Посебна пажња посвећена је механизмима маргинализације – од институционалне „тишине” Српске академије наука и уметности до оштрих идеолошких осуда његовог рада „Срби и поморство”. Анализом рецепције његових дела, рад указује на чињеницу да Фарчић није био искључен због научног дилетантизма, већ због

тематске и идеолошке неподобности која је нарушавала тадашње националне и политичке компромисе у историографији.

У закључку се истиче да Фарчићев случај осветљава границе дозвољеног научног говора и начине на који се конструише научна моћ. Његово дело се данас препознаје као значајан алтернативни корпус знања који позива на савремену реинтерпретацију, доказујући да историографија са обода често артикулише кључна питања која центар свесно или несвесно превиђа.

Кључне речи: Антоније Фарчић, историографија, периферија, Неретљанска држава, Дукља, Срби у Далмацији, маргинализација, научни канон.

др Александар Лукић

виши научни сарадник

Институт за новију историју Србије

ИЗБОРНЕ БОРБЕ ЗА КОНСТИТУАНТУ НА КОРДУНУ 1920. ГОДИНЕ

Општински избори у августу 1920. показали су утицај и снагу политичких странака на локалном нивоу у целој земљи. Избори за југословенску Конституанту (Уставотворну скупштину) били су расписани за 20. новембар 1920. и имало је да, између осталог, покажу распоред и јачину политичких партија на државном нивоу. У Хрватској, бившој хабзбуршкој круновини, резултати избора су показали да су се бирачи углавном национално опредељивали, па су тако Срби гласали за своје националне вође, опредељујући се углавном за прваке Југословенске демократске странке или Народне радикалне странке, док су Хрвати највише поверења поклонили Хрватској пучкој сељачкој странци. У том смислу у раду ће, као један од показатеља међунационалних и политичких односа, бити разматрана борба политичких партија на Кордуну, периферној области српског етничког простора југословенске монархије Карађорђевића, са измешаним српским и хрватским етничким елементом, за улазак у Конституанту новоосноване југословенске државе. На подручју Кордуна од већих политичких партија деловале су Народна радикална странка Николе Пашића, Демократска странка Љубомира Љубе Давидовића и Светозара Прибићевића,

Хрватска пучка сељачка странка Стјепана Радића, те Комунистичка партија Југославије Филипа Филиповића. Рад је настао на основу извора похрањених у Архиву Југославије, Хрватском државном архиву, штампе, релевантне литературе и периодике.

Кључне речи: Кордун, Модрушко-ријечка жупанија, политичке партије, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, избори 1920, Конституанта, југословенска држава, Карађорђевићи.

Давор Лазаревић

историчар и директор Историјског архива у Пироту

Ивана Тасић

архивиста

Историјски архив у Пироту

ЕЛИТА У ПРОЛАЗУ – УТИЦАЈ СТРАНАЦА НА РАЗВОЈ МОДЕРНОГ ПИРОТА

Рад који је пред вама требало би да расветли неке од аспеката развоја старог Пирота, који је, макар на први поглед, деловао као географска, друштвена и културна периферија ондашње Краљевине Србије, а потом и Краљевине Југославије. Како је провинцијализам одвајкада више био ствар духа него географије, тако се и у случају Пирота периферија не мора нужно разумети као дистанца или препрека у напретку мале средине на ободу државе, већ и као нека врста компаративне предности. У том контексту ово истраживање доприноси бољем разумевању спољних утицаја који су у лику и делу образованих појединаца стизали у варош на периферији државе и оплемењивали референце њеног јавног живота.

Наслов почиње упечатљивом синтагмом „елита у пролазу“ којом се заправо изражава асоцијација на оно што су страни држављани представљали у модерној историји Пирота. Анализом тог феномена у прилици смо да изложимо утиске о појединцима који су се као страни држављани обрели у Пироту и оставили довољно видљив траг у архивској грађи, да их издвоји као светле примере прогреса на успаваној позорници тадашње оријенталне вароши. Под утицајем странаца (поданика Аустро-угарске монархије, Чеха, Словака, Пољака, а касније и Руса - емиграната) покренуте су или значајно унапређене бројне области попут медицине, грађевине,

просвете, музичке и ликовне уметности, фармације и урбанизма. Иако се већина странаца у вароши задржавала само по пар година, било је и оних који су добар део својих каријера и живота даривали Пироту и сврстали се у ред знаменитих Пироћанаца, иако по пореклу то нису били. Иза те необичне интеракције странаца са варошким хабитусом видимо јаке спољне утицаје али и предусретљивост и готово менталитетску отвореност мештана према „дођошима“, која је настала као последица вишевековне мултикултуралности пиротске чаршије и њене способности да генерише продуктиван суживот различитих нација, вера и традиција. У светлу чињенице да се Пирот географски налази у пограничном подручју, што га и данас чини изложеним међунационалним утицајима, овај рад може бити добар прилог даљем проучавању сложеност карактера локалног идентитета грађеног на периферији српског етничког простора.

Кључне речи: Пирот, елита у пролазу, странци, дрштво на периферији, локални идентитет, модерна Србија.

Александар Марушић

виши кустос, историчар

Музеј рудничко-таковског краја

КОЛО САВЕЗА ТРЕЗВЕНЕ ОМЛАДИНЕ „МИЛОШ ВЕЛИКИ“ ФАКТОР ДРУШТВЕНОГ ЖИВОТА ГОРЊЕГ МИЛАНОВЦА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

На основу сачуване архивске грађе, новинских чланака, усмених сећања и литературе у излагању ће бити речи о формирању, деловању и утицају „Кола савеза трезвене омладине Милош Велики“ насталог 25. маја 1921. у Горњем Милановцу. Циљ ове хуманитарне организације била је борба против алкохолизма и његовог разорног дејства на омладину. Активности веома бројног чланства испољавале су се кроз пропагирање трезвењачких идеја, писању радова и одржавању многобројних трибина. Сваког 3. маја на Дан трезвености организоване су шетње кроз град са задржавањем испред ондашњих кафана где се бурно протествовало. Најзначајније резултате коло је остварило када га је као повереник предводио професор Војислав Бабић. Покренуто од стране гимназијалаца,

неретко оспоравано и несхваћено од стране локалне заједнице, својим принципијалним ставом и радом на терену удружење се профилисало као својеврстан феномен друштвене периферије. Иако с почетка на маргини актуелних друштвених дешавања, „Коло савеза трезвене омладине Милош Велики“ постаће један од најзначајнијих социолошких појава међуратног развоја града на реци Деспотовици.

Кључне речи: алкохолизам, кафане, ученици, гимназија, трибине, идеје.

др Срђан Мићић

доцент

Филозофски факултет Универзитета у Београду

ПЕРИФЕРИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ И ЦЕНТРАЛНЕ ТАЧКЕ У РАТНОМ ДОБУ

За спољну политику Краљевине СХС/Југославију најважније су били региони у којима су били витални државни интереси, тј. Јадранско море, Балканско полуострво и Дунавски басен; као и односи са европским силама тог доба. Због тога су многа дипломатска представништва – која су се налазила изван примарних подручја – током међуратног периода била дуго занемаривана у Министарству иностраних дела Краљевине СХС, тј. Министарству иностраних послова Краљевине Југославије у периоду од 1919. до 1939. године. Нека наслеђена од Краљевине Србије, попут посланстава у Лисабону, Стокхолму и Копенхагену, брзо су угашена. Друга отворана у оквирима југословенске дипломатске службе попут Мадрида, Варшаве, Каира, Јерусалима, Стокхолма, Риге или Вашингтона, била су дуго занемаривана или гашена. Други светски рат је значајно изменио међународне околности у којима су обављане како дипломатске тако и обавештајне делатности, те су и приоритети измењени. Наједном, периферна посланства су добила на значају, посебно у неутралним државама, али и код великих сила које до тада нису имале одлучујућу улогу на европском континенту. Значај некадашње периферије ће бити додатно ојачан после Априлског

рата, и одласка краља, владе и мањег припадника војске и морнарице у емиграцију.

Кључне речи: Југославија, дипломатија, дипломатско-конзуларна представништва, центар, периферија, студије мира, студије конфликта.

др Душан Бојковић

Институт за новију историју Србије

ОРЦИД: 0009-0007-8175-3168

мср Никола Конески

Институт за новију историју Србије

ОРЦИД: 0009-0009-6112-0245

ПЕРИФЕРИЈА НА ПЕРИФЕРИЈИ: БИТОЉ ИЗМЕЋУ СТАРИХ КОМУНИКАЦИЈА И НОВИХ ГРАНИЦА У МЕЋУРАТНОМ ПЕРИОДУ

У раду је указано на значај комуникација, у првом реду железничког и друмског саобраћаја, за развој Битоља у годинама између два светска рата. Реч је о граду који се у периоду пре балканских ратова, попут Призрена, Ђаковице и Дебра, налазио на правцу важних саобраћајних и трговачких токова, трасираних у циљу повезивања западних крајева Османског царства са Истанбулом. Уласком у састав најпре српске а недуго потом југословенске краљевине, Битољ се нашао у сасвим новом амбијенту. Постао је не само град на граници, одсечен у значајној мери од свог природног залеђа, већ и део југословенске периферије, далеко од доминантних праваца који су се протезали ка северу, према средишту нове државе. Осим наведеног, од немалог значаја за положај Битоља била је близина југословенско-албанске границе, посебно у време италијанског ступања на албанско тло крајем тридесетих година. Рад је заснован на анализи необјављених архивских извора похрањених у Архиву Југославије, Државном архиву Републике Северне Македоније и Одељењу у Скопљу Државног архива Републике Северне Македоније, затим на објављеним изворима, штампаним и релевантној литератури.

Кључне речи: Битољ, Краљевина СХС/Југославија, комуникације, саобраћај, трговина, Албанија, Грчка, државна граница, Via Egnatia.

др Драган Бакић

Виши научни сарадник

Балканолошки институт САНУ

**„ЧОВЕК БЕОГРАДСКЕ ЖИВОТНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ”:
ВЛАДИМИР ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ У БОРБИ ЗА
АУТЕНТИЧНУ НАЦИОНАЛНУ КУЛТУРУ**

Владимир Велмар-Јанковић је био један од најзначајнијих српских радикално десничарских интелектуалаца на културној сцени Краљевине Југославије. Син свештеника из Славоније, он је у Београду стекао репутацију угледног књижевника чији комади су редовно извођени у позориштима и овенчани књижевним наградама. Баштинећи антипросветитељске и антирационалистичке идеје он је, у свом јавном ангажману, проблематизовао потребу афирмације аутентичне националне културе засноване на традиционалним „духовним основама” српског народа. У том погледу, он се, са извесним бројем истомишљеника, нарочито са Владимиром Вујићем, ставио у отворену опозицију према ономе што је сачињавало главни ток српске културе, оличене у ауторима окупљеним око *Српској књижевној гласници*. Одрастао и образован у централноевропском миљеу, под снажним утицајем немачке културе и органске политичке мисли, он је критиковао франкофилске „гласниковце” због ропског копирања (западно)европских узора. За Велмар-Јанковића то је било спутавање природног развоја идеално-типског „човека београдске животне оријентације”, како је он у свом познатом делу крстио Балканца-хришћанина, превасходно Србина и Бугарина, који по свом историјском развоју, менталитету, духовности и тежњама није био Европљанин. Своје схватање самобитности и самосвојности српске/југословенске културе доследно је примењивао као главни критеријум у својој књижевној критици, тражећи ревизију књижевних вредности. Велмар-Јанковић је хвалио писце који су, према његовом мишљењу, црпили своју инспирацију из јужнословенских и балканских мотива, а кудио оне за које је сматрао да су, подражавајући европске modele, скренули са пута аутентичног уметничког изражавања. Исту борбу водио је и на терену позоришне уметности у својству генералног секретара Удружења југословенских драмских аутора. Следећи своја националистичка и органицистичка политичка уверења, он

је постао угледан припадник протофашистичке Југословенске акције и потом ЗБОР-а Димитрија Љотића коме је прва организација колективно приступила, али из кога је брзо иступио да би се (неуспешно) кандидовао на листи Богољуба Јевтића на парламентарним изборима 1935. године.

Кључне речи: Владимир Велмар-Јанковић, Краљевина Југославија, национална култура, Српски књижевни гласник, радикална десница, књижевна критика, Удружење југословенских драмских аутора.

др **Иван Ристић**

научни сарадник

Крушевац

ЖЕНЕ У ЈАВНОМ ЖИВОТУ КРУШЕВЦА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Без обзира на доминантни патријархални друштвени модел у периоду између два светска рата, који је у значајној мери ограничавао друштвену покретљивост жена (посебно вертикалану покретљивост), оне су имале видну улогу у јавном животу и јавном простору локалне заједнице. Под јавним животом подразумевамо све оне области друштвене интеракције, процесе и активности које су, за разлику од приватне сфере/приватног живота, видљиве широј јавности, или припадају домену јавног интереса (попут јавних служби или хуманитарних организација). Жене у култури, здравству и просвети; жене ангажоване у областима које се могу подвести под савремени појам предузетништва (предузетнице); као и жене које су се бавиле политичким активизмом (углавном у оквиру радничко-синдикалног и комунистичког покрета) – тема су нашег истраживања. Бавићемо се и локалним женским организацијама, као и оним националним које су, кроз своје подружнице, деловале на локалном нивоу. Циљ нам је да укажемо на улогу и значај жена у локалном друштвеном микрокосмосу, и тиме осветлимо један сегмент како географске (локална заједница удаљена од центра-метрополе), тако и друштвено-историјске „периферије” (истраживање је фокусирано на, у датом историјском периоду, недоминантну, дакле „периферну”, друштвену групу). Верујемо да ћемо на овај начин дати и до-

принос истраживању женских студија у оквиру историјске науке на националном нивоу. Основ истраживања чине примарни и секундарни извори (архивска грађа, штампа и периодика), публицистика из међуратног периода, мемоаристика, као и историјско-публицистичка и научна литература (како историјска, тако и теоријска, и она других друштвено-хуманистичких дисциплина).

Кључне речи: друштвена историја, женско питање, међуратни период, локална историја, Крушевац.

др Момир Н. Нинковић

научни сарадник

Институт за стратегијска истраживања, Универзитет одбране, Београд

Игор М. Ђурић

Самостални уметник – књижевник

Лазаревац

НА ЖИВОТНОЈ И ИСТОРИОГРАФСКОЈ ПЕРИФЕРИЈИ.

„ДИПЛОМИРАНА БАБИЦА“ АЛЕКСАНДРА

АЛЕКСЕЈЕВНА ЧИСТОВА (1885–1965)

Изучавање руске емиграције у Југославији од друге половине осамдесетих, и посебно од почетка деведесетих година 20. века изнедрило је богату библиографију. Међу осталим темама, истраживачи су пажњу посветили и медицинској емиграцији. Међутим, за разлику од лекара о којима је релативно доста писано, остали медицински радници, попут бабица, зубара, апотекара, медицинских сестара, лабораната или физиотерапеута, нису привлачили већу пажњу истраживача. Указујући на то да су њихова досијеа сачувана, др Стеван Литвињенко је 2007. истакао да та проблематика „заслужује посебно изучавање“. Поменуте речи ни две деценије касније нису наишле на одговарајући одјек. Количина расположивих извора нуди део објашњења за поменуто (на пример, док досије Александриног супруга, доктора има 252 листа, њен досије у Архиву Србије броји свега 20 листова). Међутим, на изостанак истраживања утицало је и својеврсно избегавање „мање значајних“ тема, тема без којих, ипак, не можемо у потпуности сагледати делатност руске медицинске емиграције, која је одиграла огромну улогу у развоју здравствене службе Краљевине Југославије.

Не само што се – као бабица – Александра Алексејевна Чистова нашла на периферији историографских истраживања, већ је и њен живот, са ретким изузецима, протекао на периферним, рубним подручјима држава у којима је живела. Осим краћих епизода у Петрограду, Београду и Берлину које су се одиграле услед ванредних околности изазваних Првим и Другим светским ратом, А. С. Чистова је живот провела у Одеси, Кавадарцима, Витини, Истоку, Рашки, Валдкирху и Фрајбургу. Централни простор у раду заузеће њен живот и рад у Југославији (1921–1943), али ћемо дужну пажњу посветити и руској (1885–1920), односно немачкој етапи (1943–1965) њеног живота.

Иако је рад посвећен једној личности, сумирајући резултате истраживања настојаћемо да дамо одређене смернице о начину на који је могуће на колико-толико целовит начин сагледати живот једне бабице уз помоћ комбиновања сазнања која нам нуде архивски извори, мемоаристика, периодика, сведочанства потомака, фотографије, те неизбежно попуњавање „белина“ посредним путем.

Кључне речи: белоемигранти, емиграција, бабица, историја медицине, Одеса, Кавадарци, Витина, Исток.

др Љубинка Шкодрић

виша научна сарадница

Институт за савремену историју

МА Ана Радаковић

Филозофски факултет Универзитета у Београду

СМРТ У ПРИСУСТВУ ВЛАСТИ. ОДНОС ЦЕНТРА И ПЕРИФЕРИЈЕ У СЛУЧАЈУ ДР ДРАГИШЕ МИШОВИЋА

У оквиру биографије др Драгише Мишовића, „народног лекара“ и „народног трибуна“, активног на јавној сцени и у комунистичком покрету, посебна пажња посвећена је последњем периоду његовог живота. На основу до сада мало разматраних сећања др Станојке Ђурић, која је учествовала у његовом лечењу и обдукцији, анализиране су околности његове смрти и страдања. Посебно је размотрен однос власти према масовном присуству на његовој сахрани 1939. и организацији подизања споменика 1940. године. Рад пока-

зује да су неразјашњене околности Мишовићевог страдања допринеле дуготрајности његове популарности у народу. У том контексту, др Драгиша Мишовић се тумачи као пример успешне артикулације опозиције и снажне периферне политичке силе, која у периоду уочи Другог светског рата прераста у озбиљну претњу политичком центру у Београду.

Кључне речи: Драгиша Мишовић, Станојка Ђурић, КПЈ, Странка радног народа, центар и периферија, политички контекст смрти, сахрана, подизање споменика.

др **Милош Жикић**

научни сарадник

Институт за савремену историју, Београд

др **Марко Милетић**

научни сарадник

Институт за савремену историју, Београд

КОМАНДАНТИ ПЕТОГ ПЕШАДИЈСКОГ ПУКА „КРАЉА МИЛАНА“ У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ (1920–1941)

Пети пешадијски пук „Краља Милана“ у Ваљеву представљао је једну од најелитнијих јединица српске војске у балканским и Првом светском рату. Континуитет његове организације и традиције одржан је и у међуратном периоду (1920–1941). У наведеном временском оквиру дужност команданта пука обављало је девет официра (ђенералштабни пуковник Владимир С. Петровић назначен је за команданта у новембру 1937. године, али није ступио на дужност). Сви међуратни команданти били су учесници балканских ратова и Првог светског рата, као и носиоци високих војних одликовања. Међу њима су се налазили и двоструки носиоци Карађорђеве звезде, што је представљало реткост у оквиру српске војске. Упркос њиховом значају и ратним заслугама, биографије ових официра остале су периферији српске/југословенске историографије. Полазећи од архивске грађе Војног архива у Београду, као и од објављених извора, периодике, мемоарске и историографске литературе, у раду се представља кратак историјат Петог пешадијског пука и сажете биографије његових деветорице команданата. То су: Божидар А. Загорчић, Тодор Ђ. Тодоровић, Светолик Г. Николић, Боривоје

Љ. Марковић, Коста Р. Ђорђевић, Јулије М. Марас, Антон Ј. Парте, Стојан Г. Дамјановић и Андреја М. Божановић.

Кључне речи: Пети пешадијски пук „Краља Милана“, команданти, Ваљево, Војска Краљевине СХС/Југославије.

др Раде Ристановић

виши научни сарадник

Институт за савремену историју, Београд

**„НИСУ НИ ЗНАЛИ ГОВОРТИ НЕМАЧКИ, ВЕЋ СУ
САМО БРБЉАЛИ И ОКРЕТАЛИ НЕМАЧКИМ ЈЕЗИКОМ“:
ДЕЛОВАЊЕ „СРПСКОГ ГЕСТАПО-а“ НА СЕЛУ ТОКОМ
ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА**

Током Другог светског рата на територији окупиране Србије функционисао је разгранат полицијско-безбедносни апарат нацистичке Немачке. Његов основни задатак био је да прикупља, анализира и обрађује обавештајне податке, те открива и хапси припаднике покрета отпора и друге прокламоване непријатеље Трећег рајха. У овом обавештајно-полицијском мозаику, један недовољно истражен сегмент представља деловање јединице поверене на командовање Страхињи Јањићу и Светозару Нећаку. Основана у лето 1942. и стављена под директну команду Заповедника полиције безбедности и Службе безбедности, имала је задатак да врши обавештајни рад. Њени правци деловања били су првенствено усмерени против покрета отпора. Окупатор их је користио као доушнике, појединачно и колективно, а вршили су и одређене егзекутивне операције. У овом раду аутор ће настојати да укаже на њихов рад на селу. Истаћи ћемо најважније операције, указати на циљеве, методологију рада, пропусте итд. Посебан сегмент биће посвећен анализи злочина и размера пљачке током извођења операција. Настојаћемо да укажемо у којој мери су ове операције реметиле рад покрета отпора. Предмет анализе представља и однос са колаборационистичким апаратом на терену. Рад је написан на основу архивских извора и литературе.

Кључне речи: Војни заповедник за Србију, Заповедника полиције безбедности и Службе безбедности, селом „Српски Гестапо“, Страхиња Јањић, хапшења, репресија, злочини.

Милица Мољски

Стручни сарадник

Музеј жртава геноцида

**ИЗМЕЋУ ПРОПАГАНДЕ, СЕЋАЊА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ:
ДЕЛОВАЊЕ МИЛАНА Л. ПОПОВИЋА У ВРЕМЕ
МАЂАРСКЕ ОКУПАЦИЈЕ (1941–1944)**

Милан Л. Поповић (1883–1945), сенатор Краљевине Југославије (1932–1938), публициста и вођа Антимарксистичког комитета, уочи Другог светског рата стекао је титулу потпредседника Југословенско-мађарског друштва. Након Априлског рата ступио је у сарадњу са мађарским окупационим властима и колаборационистичком управом у Србији, а крајем 1941. године постао је члан мађарског парламента и један од кључних политичких представника Срба на територијама под влашћу Хортијеве Мађарске, поготово за време рације 1942. године. Ухапшен је након ослобођења и осуђен на казну смрти стрељањем. Његово деловање у ратној штампи тумачено је на различите начине: лист *Слободна Војводина* представио га је као средство политике усмерене ка истребљењу или асимилацији Срба у окупираној Бачкој, док га је колаборационистичка *Нова њошија* приказивала као посредника између два народа који мора да умири српско становништво. Улога Милана Л. Поповића током рата и наративи нове власти отварају питања о њему као инструменту пропаганде, затим идеолошки обликованим послератним тумачењима и различитим погледима на његов значај у Аустроугарској, Краљевини Југославији и периоду окупације. Историјске интерпретације лика и дела Милана Л. Поповића биће анализирани на основу ратне и послератне штампе, мемоара и релевантне историографске литературе, са циљем да се укаже на начин на који су пропаганда, сећања и накнадна тумачења обликовале његов историјски лик.

Кључне речи: Милан Л. Поповић, мађарска окупација, рација, *Слободна Војводина*, *Нова њошија*.

др Александар В. Милетић
виши научни сарадник
Институт за новију историју Србије, Београд

РАТНИ МЕМОАРИ МИЛОВАНА ЋИЛАСА КАО ИЗВОРНА ГРАЂА ЗА ИЗУЧАВАЊЕ ПЕРИФЕРНИХ ОБЛАСТИ ЈУГОСЛАВИЈЕ ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Мемоарска изворна грађа несумњиво представља веома важну, често и незаобилазну, саставницу научних историјских истраживања. У изучавању савремене српске историје, значај мемоарских записа нарочито се огледа, поред осталог, и у истраживачкој обради историје периферних области Србије и Југославије. Наиме, кроз мемоарска казивања истраживачима се нуди прегршт аутентичне, ретке, а често и уникатне грађе из различитих сфера живота, политике или делатности појединаца, што се готово у свакој прилици може повезати и са тематикама на разне начине повезаним са периферним темама. Ова констатација може се свакако применити и на мемоарску оставштину појединих југословенских комуниста, посебно истакнутих појединаца из њихових редова. Из тог корпуса, међу најобимнијим, најсадржајнијим и најзначајнијим без сумње су мемоари Милована Ћиласа, који својим обимом и садржином обухватају широки временски спектар предратног, ратног и послератног доба. У том погледу, за изучавање тема везаних за историју периферних подручја, посебно су занимљиви Ћиласови ратни мемоари, који обухватају сећања на време, људе и догађаје током Другог светског рата и социјалистичке револуције у Југославији 1941-1945. Тема овог рада представља покушај аналитичке обраде Ћиласових ратних мемоара као важног историјског извора за проучавање различитих периферних области Југославије током Другог светског рата (Београда, Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине), односно покушај утврђивања степена њихове аутентичности, изворне релевантности и научне употребљивости у истраживањима не само ратних збивања на микро плану појединих географских области, већ и духа времена, менталитета људи и аутентичности поднебља појединих делова тадашње окупиране Југославије. Сматрамо да анализа «ратних стаза» Милована Ћиласа на овај начин и из овог угла, који до сада није примењиван у научној историографији, може додатно допринети детаљнијем и свеобухватнијем

сагледавању историјата појединих регија али и читавог југословенског простора током турбулентног периода рата и окупације 1941-1945.

Кључне речи: Милован Ђилас, Други светски рат, Југославија, периферија, мемоари.

др Борис Томанић

виши научни сарадник

Институт за савремену историју, Београд

др Небојша Стамболија

виши научни сарадник

Институт за савремену историју, Београд

ЖРТВЕ ДРУГОГ СВЕТског РАТА У ВАЉЕВСКОМ ОКРУГУ

Рад представља квантитативну анализу људских жртава током Другог светског рата на простору Ваљевског округа и њему припадајућих срезова (Ваљевски, Колубарски, Подгорски, Посавски и Тамнавски), са посебним нагласком на овај простор као пример ратне и историографске периферије. Истраживање је засновано пре свега на архивској грађи Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача из 1945. и 1946. године, као и на подацима Пописа жртава рата из 1964. године. Полазећи од претпоставке да су локалне заједнице изван главних урбаних и политичких центара често недовољно заступљене у истраживањима ратних страдања, рад има за циљ да, применом квантитативно-статистичке и компаративне методологије, утврди обим, структуру и просторну дистрибуцију људских губитака, као и да укаже на специфичности страдања у „периферним“ срединама. Посебна пажња посвећена је методологији прикупљања и обраде података, структури категорија, као и проблемима непотпуности, дуплирања и могућих идеолошких интерпретација. У централном делу рада извршена је статистичка анализа жртава према починиоцима, као и према административно-територијалној распрострањености злочина. Добијени резултати упоређени су са подацима Пописа жртава рата из 1964, при чему су идентификована поклапања и одступања у укупном броју и структури жртава. Рад настоји да до-

принесе прецизнијем сагледавању демографских последица рата на локалном нивоу и да укаже на значај критичког и методолошког утемељеног приступа у истраживању ратних губитака. Рад је заснован на необјављеној архивској грађи похрањеној у Архиву Југославије, те релевантним изворима и литератури.

Кључне речи: Други светски рат, ратни злочини, Србија, Ваљево, Обреновац, Уб, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Попис жртава рата.

др Жељко Р. Ђурић

Редовни професор

Висока школа – Академија Српске православне Цркве за уметности и конзервацију Београд

ЗАБОРАВЉЕНЕ ПЕРИФЕРИЈЕ 1945: БРУТАЛНОСТ СМРТИ СМЕДЕРЕВСКОГ СВЕШТЕНИКА МИЛАНА МИЛИЋА

Овај рад се бави судбином и трагичним страдањем смедеревског свештеника Милана Милића. Његово убиство у марту 1945. године је драстичан пример обрачунавања са наводним идеолошким противницима након ослобођења земље 1944. године. Чињенице о бруталном убиству свештеника Милића треба јасно да укажу на велику неправду учињену под комунистичком влашћу управо у име идеала правде, слободе и једнакости. Рад доприноси дубљем сагледавању околности под којима су многи људи нестали по завршетку рата. Тај трагични период наше историје истражен је тек у новије време, а смрт свештено-мученика Милана Милића је типичан пример како се у том времену лако страдало. Он је један од неколико стотина свештеничких жртава које су убили комунисти.

Кључне речи: свештеник Милан Милић, послератно страдање, комунизам.

др Драгомир Бонцић

научни саветник

Институт за савремену историју, Београд

ГИМНАЗИЈСКО ШКОЛОВАЊЕ У ВАЉЕВУ У ПРВИМ ГОДИНАМА ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА (1944–1951)

Падом Србије под комунистичку власт у јесен 1944. започет је процес успостављања новог политичког, друштвено-економског и просветног система у земљи. У сфери просвете уследиле су дубоке промене, измене школског система, реформе наставних планова и програма, идеологизација наставе и идеолошко-политички притисак на наставно особље и ученике основних и средњих школа. Посебно је био јак притисак на гимназије, које су тада трајале осам година и после завршене четвороразредне основне школе обухватале ученике од 11 до 18 година (четири разреда ниже и четири разреда више гимназије) и сматране су остатком буржоаског друштва и идеологије. Просветне реформе и идеолошке смернице нових власти обликовале су и гимназијско образовање у Ваљеву. Јануара 1945. Мушка гимназија у Ваљеву је поново претворена у Прву мешовиту, а Женска гимназија у Другу мешовиту гимназију. Две ваљевске гимназије су постојале до почетка школске 1951/52. године. Тада су у оквиру шире реорганизације школа за опште образовање виши гимназијски разреди (од петог до осмог) издвојени у посебну Вишу мешовиту гимназију, док су од нижих разреда гимназија (од првог до четвртог) и четворогодишњих основних школа формиране осмогодишње основне школе (осмолетке). У чланку се на основу архивске грађе и литературе анализира рад ваљевских гимназија у првим годинама после Другог светског рата. Осим праћења кретања броја наставника и ученика и одвијања процеса наставе, посебна пажња је посвећена утицају Комунистичке партије и масовних организација на живот и рад наставника и ученика и њихово идеолошко опредељење, као и на садржај наставног рада и идеолошке утицаје у настави појединих предмета у циљу креирања „новог друштва“ и „нове социјалистичке омладине“.

Кључне речи: Ваљево, гимназија, настава, идеологија, професори, ученици.

мср **Милан Миленковић**
истраживач приправник
Институт за новију историју Србије, Београд

ИНФОРМБИРО И ПЕРИФЕРИЈА: ОТПОР, КАЖЊАВАЊЕ И ПРЕВАСПИТАВАЊЕ ЛЕСКОВАЧКИХ ИБЕОВАЦА 1948–1955.

Сукоб Комунистичке партије Југославије (КПЈ) и Информбироа (ИБ) проузроковао је обрачун са „унутрашњим непријатељима“ у југословенском друштву и неистомишљеницима у партијским структурама. У овој студији случаја анализирају се облици отпора ибеоваца у Лесковцу, као и одговор партије и државе на њихово деловање. Како су ибеовци представљали разнородну друштвену групу, пажња ће бити посвећена и активностима појединаца који нису били чланови партије, нити су имали везе са ибеовским групама, а који су били означени као „ИБ елементи“ јер су се противили колективизацији на селу, или су јавно критиковали политику народних власти. У истраживању ће бити направљено поређење локалних процеса са кретањима на нивоу Југославије, како би се догађаји у Лесковцу у вези са ИБ-ом уклопили у шири контекст. Такође, у раду ће бити направљен осврт на психолошку димензију теме путем анализе кажњеничких листова у којима су се налазиле информације о држању затвореника у казним установама и стању њиховог „преодгоја“. На крају истраживања ће бити приложена листа са именима осуђених и кажњених ибеоваца из Лесковца, која се првенствено заснива на необјављеној грађи из фонда Безбедносно-информативне агенције и која употпуњује досадашња знања о укупном броју Лесковчана кажњених због ИБ-а. Хронолошки оквири истраживања обухватају период од изласка резолуције ИБ-а у Букурешту, па до завршетка југословенско-совјетског сукоба, односно Београдске декларације. Истраживањем је обухваћен простор Лесковачког среза, који отприлике одговара територији данашњег Града Лесковца. Истраживање се заснива на необјављеној грађи Државног архива Србије, Архива Југославије и Историјског архива Лесковац, као и на објављеној грађи и релевантној литератури.

Кључне речи: Информбиро, комунизам, резолуција, Југославија, Лесковац, емиграција, Голи оток.

Наташа Поломац Петковић

Кустос етнолог – антрополог

Музеј рудничко – таковског краја

ОД ЗАНАТСКИХ РАДЊИ ДО ИНДУСТРИЈСКИХ ГИГАНАТА

Рад „Од занатских радњи до индустријских гиганата“ истражује кључну улогу коју је занатство имало у постављању темеља привредног развоја Горњег Милановца након Другог светског рата. Предузетнички дух и вештине локалних занатлија били су основ за формирање „привредног чуда“ како је током друге половине XX века називан град. У раду ће се анализирати како су се традиционални занати интегрисали у модерне фабричке процесе. Управо су занатлије били ти који су обучавали нове генерације радника. Милановачки „привредни гиганти“ нису настали „ни из чега“ већ су директни наследници предратне занатске вештине и предузетничког менталитета. Приказаћемо генезу фабрика од занатске радионице до задруге и на крају фабрике. Овај процес утолико је важан јер показује како периферија српске и југословенске индустрије привреде, какав је био Руднички округ, постаје један од центара индустријског развоја земље.

Док су се други градови у СФРЈ индустријализовали тако што су добијали одлуку „одозго“, Горњи Милановац је индустријализовао своје занате. Фабрике због тога нису биле вештачки убачене у ову средину, већ су природно израсле из већ развијеног мајсторског искуства и традиције.

Развој привреде општине из занатских радионица биће приказан на неколико примера- Модна конфекција Рудник, Металац, ПИК Таково, Дечије новине.

Анализом развоја најзначајнијих привредних субјеката Горњег Милановца недвосмислено указује на то да је послератна индустријализација града била еволуција већ дубоко укорењеног занатског знања.

Кључне речи: Горњи Милановац, занатство, занатска задруга, индустријализација, привредни континуитет, фабрике, развој, привредно чудо.

Др Јелена Вукчевић

Виши кустос историчар

Музејска збирка

Народни универзитет Трстеник

ПРВА ПЕТОЛЕТКА ТРСТЕНИК – МОТОР ИНДУСТРИЈСКОГ РАВОЈА СФРЈ

Кроз архивску и фото-грађу, периодичку и стручну штампу, интервјуе са некадашњим радницима Прве Петолетке у раду ће се показати како је једна провинцијска фабрика, Прва Петолетка из Трстеника, постала генератор регионалног и државног развоја.

Фабрика делова за производњу хидрауличких уређаја у Новом Пазару, Фабрика зглобних лежајева у Лепосавићу, Погон за производњу делова за уређаје специјалне намене у Бијелом Пољу, у Брусу Фабрика за производњу делова, у Александровцу Фабрика прикључака, у Приштини Фабрика за производња машинске израде амортизера, у Београду ПРИС (организација за пројектовање и спољнотрговинску сарадњу) ... су погони фабрике Хидраулике и Пнеуматике Прва Петолетка. Ово погони су циљано отворани у мање развијеним срединама чиме је плански доношена висока технологија у пасивне крајеве који тиме добијају прву индустријску радничку класу и инжењерски кадар.

Сарађујући са бројним иностраним компанијама кроз кооперацију и куповину лиценци (компаније Вестингхаус, Линде из Немачке, Мартин Меркел, Комбинат Орста - Хидраулик из Лајпцига, Автоекспорт из Москве, произвођач авиона Боинг, Ивеко из Италије ...) Прва Петолетка се својим извозним програмом позиционира на међународном тржишту чиме доприноси имиџу Југославије као технолошки напредне државе.

Поред дисперзије својих погона и производних програма широм Југославије, Прва Петолетка претвара Трстеник у центар за образовање машинских кадрова читаве Југославије образованих најпре у Школском центру за образовање кадрова, потом у центру за ванредне студије првог степена Машинског факултета из Београда и на крају у Вишој машинској школи одакле су излазиле генерације инжењера који су се враћали у своје средине доносећи знање о најмодернијим технолошким лиценцама.

Петолеткини инжењери изводе радове на хидроелектранама, термоелектранама, бранама, акумулационим језерима, платфор-

мама, бродоградилиштима, рударским коповима... На Газиводама се монтирају хидроцилиндри коришћењем хеликоптера. У бродоградилишту Кладово примењује се електрохидраулички систем за извлачење бродова. Петолетка уграђује електрохидрауличку опрему на реактору нуклеарне електране Кршко у Словенији. Највећи подухват представља подизање куполе тешке 4.000 тона на највећи православни храм на свету Свети Сава у Београду.

Кључне речи: индустрија, регионални развој, технолошки трансфер, Прва Петолетка.

др **Милош Маринковић**

Научни сарадник

Музиколошки институт САНУ

ПОКУШАЈ ИЗЛАСКА ИЗ КУЛТУРНЕ ПЕРИФЕРИЈЕ: ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ МУЗИЧКОГ ЖИВОТА КОСОВА И ПРИШТИНЕ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

Успостављање новог државног уређења у Југославији након Другог светског рата било је праћено настојањима политичких елита да спроведу и обухватан културни преображај друштва. У складу с идејама децентрализације и демократизације културе, нарочита је пажња била посвећена мање развијеним срединама југословенске федерације, при чему је посебан изазов у том смислу представљало подручје Аутономне Косовско-метохијске Области / Аутономне Покрајине Косово и Метохија / Социјалистичке Аутономне Покрајине Косово (у даљем тексту Косово). Тако се већ крајем 1940-их и почетком 1950-их, а у циљу превазилажења периферног културног положаја Косова спрам осталих југословенских средина, покрећу процеси изградње музичке „инфраструктуре”: оснивају се прве музичке школе, а у Приштини се формира Градски оркестар, који заједно с Радио Приштином постаје главни механизам афирмације уметничке музике. Ипак, пуна институционализација и професионализација музичког живота Косова остварује се тек 1970-их година, и то као резултат уставних промена у Југославији обележених потпуном децентрализацијом државе и максималним оснаживањем покрајинских аутономија. На таласима политичких промена долази до утемељења Универзитета у Приштини и Акаде-

мије уметности у његовом саставу, оснивања Музичке продукције Радиотелевизије Приштина у којој се формира више извођачких ансамбала, као и првог професионалног фестивала на Косову посвећеног уметничкој музици.

Овај рад настоји да осветли поједине токове развоја културног живота Косова и Приштине у сфери уметничке музике у периоду социјализма, као важан део ширих процеса институционализације и професионализације музичке културе у послератној Југославији. Иако је током 1970-их Приштина формално постала један од осам равноправних – републичких и покрајинских – културних центара Југославије, у ширем југословенском контексту она је и даље носила обележја културне периферије, чиме се отвара питање учинковитости децентрализације културе као једног од фундаменталних елемената југословенске (културне) политике. Основни корпус извора за ово истраживање чине музичке критике и извештаји о музичким дешавањима на Косову објављивани у приштинским листовима *Rilindja* и *Jegunsiivo*, као и написи о музичкој култури Косова публиковани у некада водећим музичким часописима у Југославији (*Zvuk* и *Pro musica*).

Кључне речи: Приштина, САП Косово, социјалистичка Југославија, културна политика, децентрализација културе, уметничка музика, музички живот, периферна културна сцена.

др **Јелена Глушац**

Научни сарадник

Историјски институт Београд

МЕЂУОПШТИНСКА ЗАЈЕДНИЦА КУЛТУРЕ ВАЉЕВО И РАЗВОЈ КУЛТУРНОГ ЖИВОТА У ОПШТИНИ ОСЕЧИНА (1969–1974): ПРИМЕР КУЛТУРНО-ОБРАЗОВНОГ ЦЕНТРА „ПЕТАР ВРАГОЛИЋ“

Рад анализира делатност Међуопштинске заједнице културе Ваљево и њену улогу у развоју културног живота општине Осечина 1969–1974. Оснивање ове институције представљало је покушај да се културне активности у мањим и претежно руралним срединама организују кроз регионалну сарадњу и заједничко финансирање више општина. Посебно се разматра функционисање Културно-

образовног центра „Петар Враголић“, у оквиру кога су деловали Матична библиотека у „7. јули“ са мрежом библиотечких одељења у сеоским насељима, затим, народни универзитет и биоскоп.

Пажња је указана на значај библиотеке као кључне институције културног и просветног живота Осечини. Анализа планова рада, материјалних захтева и годишњих извештаја показује настојања институција културе да прошире своје активности кроз набавку и обнову књижног фонда, отварање нових библиотечких одељења, организовање књижевних сусрета, изложби и филмских пројекција, као и покретање различитих културно-образовних програма. Приказана је несразмера између амбициозно постављених планова и ограничених материјалних могућности за њихову реализацију. Недовољна финансијска средства, проблеми са одржавањем објеката и недовољна сарадња појединих месних заједница, често су представљали препреку у остваривању културних програма. У таквим условима, рад Културно-образовног центра у великој мери ослањао се на иницијативу и ангажовање појединаца.

Иако резултати нису увек одговарали постављеним плановима, деловање Заједнице значајно је допринело постепеном јачању културне инфраструктуре и стварању основа за даљи развој културних институција.

Кључне речи: Међуопштинска заједница културе Ваљево, Осечина, Културно-образовни центар „Петар Враголић“, библиотека „7. јули“, народни универзитет, биоскоп, Иван Ђука.

мср Синиша Вулић

истраживач приправник

Институт за српску културу Приштина–Лепосавић

СРЦЕ ЗАПАДА, ПЕРИФЕРИЈА ИСТОКА И ПРОСТОР ИЗМЕЂУ ЊИХ: ЈУГОСЛАВИЈА И РУМУНИЈА У ХЛАДНОРАТОВСКИМ ОДНОСИМА СА ФРАНЦУСКОМ

Од почетка процеса развоја националних држава на Балкану, Србија и подунавске кнежевине, од којих ће настати Румунија, биле су у потрази за спољнополитичким партнерима који би помогли њихово потпуно ослобођење од Османског царства и еманципацију у међународним и европским односима тог доба. Како је вре-

ме одмицало, утицај Француске је наставио да јача, све до Првог светског рата, у ком се она наметнула као кључни покровитељ и кредитор обеју земаља, што јој је отворило пут да се по окончању сукоба нађе у позицији њиховог јединог савезника међу великим силама и спонзора Мале Антанте, кључног савеза када је у питању њихова регионална политика.

Међутим, после Другог светског рата југословенско-француски и румунско-француски односи кренули су различитим путевима. Југословенска политика несврстаности заокружена је кроз улогу Југославије у Алжирском рату, када је Београд био директан савезник Фронта националног ослобођења у борби за независност тада афричког дела Француске. С друге стране, Румунија се вратила јачању веза са Француском, нарочито после доласка на власт Никулаеа Чаушескуа, који је тежио томе да Румунија у оквиру источног блока оствари аутономију сличну оној коју је Француска имала у западном. Исто тако, југословенско одступање од источног блока и касније партнерство са чланицама обају табора, под вођством лидера истакнутог у улози вође антифашистичког покрета отпора, нам данас даје простора да и на том плану повучемо бројне паралеле са Француском.

Циљ овог рада није пуко препричавање билатералних односа у оквиру одређеног периода, већ пре свега проналажење историјских чинилаца у периферним положајима Југославије и Румуније у европским међународним односима, као и разрешењу Источног питања и потоњим историјским процесима који су предодредили њихову природу. Резултати истраживања изводе се из релевантне научне литературе на наведене теме.

Кључне речи: Хладни рат, Југославија, Румунија, Француска, Јосип Броз Тито, Никулае Чаушеску, Шарл де Гол, историја, међународни односи.

др Данијел Радовић

виши научни сарадник

Филозофски факултет Универзитета у Београду

ДИПЛОМАТИЈА САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ НЕМАЧКЕ И ПИТАЊЕ СТАТУСА СРПСКОГ НАРОДА У РЕПУБЛИЦИ ХРВАТСКОЈ 1991-1992. ГОДИНЕ

СР Немачка је играла активну улогу током распада СФРЈ 1991. године. Након отцепљења и самопрокламоване независности Хрватске и Словеније јуна 1991. немачка дипломатија је активно потпомагала и фаворизовала тежње тих југословенских република за међународним признањем. Такве намере званичног Бона нису испочетка наишле на подршку осталих чланова Европске заједнице – превасходно Француске и Велике Британије, где се током дипломатских разговора инсистирало да се криза у Југославији треба решавати у целости, а не парцијално, тачније за сваку републику понаособ. Политика Немачке није наишла ни на отворену подршку Сједињених Америчких Држава, које су се 1991. године у решавању југословенске кризе држале по страни, закупљене тежњом да дође до мирног распада Совјетски савеза. СР Немачка је инсистирала да се међурепубличке границе у Југославији морају прихватити као непроменљиве и да се југословенска криза не сме решавати употребом силе. Епилог догађаја је био такав да је СР Немачка одлуком да призна Словенију и Хрватску пре Божића 1991. прејудиицирала одлуку Бадинтерове комисије, и на тај начин принудила и утицала на одлуке осталих чланица Европске заједнице да у нерешеним околностима и нејасним принципима призна две републике. То није водило решавању југословенске кризе већ њеном продубљивању - што се не односи само на рат који је избио у Босни и Херцеговини, већ и на питање положаја српског народа у Хрватској организованог у Републику Српску Крајну. Преко релевантне научне литературе, наративних извора, те објављених архивских докумената, који су у последње време постали доступни јавности, у излагању ћемо поред улоге Немачке у међународном признању Хрватске, настојати да прикажемо политику њене дипломатије наспрам питања статуса и положаја српског народа у Хрватској.

Кључне речи: Немачка, Југославија, Хрватска, српски народ, Република Српска Крајна, Герт-Хинрих Аренс, Ханс-Дитрих Геншер.

др **Милан Гулић**

научни саветник

Институт за савремену историју, Београд

СТРАДАЊЕ СРБА ИЗ ХРВАТСКЕ У ОРУЖАНИМ ДЕЈСТВИМА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ (1998–1999)

Након слома западног дијела Републике Српске Крајине у августу 1995. године значајан број прогнаних Срба био је усмјерен у јужну покрајину Републике Србије. Њихов долазак од стране локалних Албанаца и њихових политичких представника дочекан је непријатељски, као намјера режима у Београду да утиче на промјену етничке структуре Косова и Метохије. Зато и не чуди да су колективни центри у којима су била смјештена прогнана лица из Хрватске били на мети албанских терориста чим је терористичка дјелатност Ослободилачке војске Косова интензивирана. Срби из Хрватске су страдали као жртве албанских терориста током оружаних дејстава на Косову и Метохији, али су страдали и у ваздушним ударима НАТО снага. Такође, поједини Срби поријеклом из Хрватске страдали су у одбрани јужне покрајине као припадници Војске Југославије и Министарства унутрашњих послова Републике Србије. У чланку смо настојали да направимо попис Срба из Хрватске који су пострадали у ратним дејствима на Косову и Метохији, као и да, колико је могуће на основу расположиве документације и свједочанстава, расвијетлимо околности њиховог страдања.

Кључне ријечи: Косово и Метохија, Срби из Хрватске, оружане дејства 1998–1999, НАТО агресија.

ПРОФАКУЦ - ОБИЧАЈ КОЈИ НЕСТАЈЕ

Рад се бави обичајем Профакуц (божићно маскирање) у селу Лазница, у општини Жагубица, као примером традицијске праксе која је данас у процесу нестајања. Профакуц представља специфичан облик обредног маскирања који се одржава сваке године за Божић и део је ширег културног наслеђа Влаха североисточне Србије. Овај обичај има изразиту социјалну, симболичку и ритуалну функцију унутар заједнице, повезујући верске елементе, магијске представе и колективни идентитет.

Истраживање је засновано на теренском праћењу обичаја током двадесет година, што омогућава увид у његове трансформације и постепено опадање. Уочено је да се број учесника из године у годину смањује, а у појединим годинама обичај се није ни одржао. Као кључни фактори нестајања издвајају се миграције становништва, демографско пражњење села, друштвено-економска транзиција, као и планиране рударске активности на простору Хомоља, које додатно утичу на промену начина живота и културних образаца.

Рад анализира функцију и значај Профакуца у контексту традиционалне обредне праксе Влаха, указујући на његову улогу у одржавању заједничког идентитета и симболичког поретка заједнице. Истовремено, указује се на шире процесе трансформације руралних средина и губитка нематеријалног културног наслеђа. Профакуц се тако посматра као пример обичаја који одражава сложене односе између традиције и савремених друштвених промена, постављајући питање могућности његовог очувања у будућности.

Кључне речи: профакуц, Божић, Власи, североисточна Србија, Хомоље.

Ана Милошевић

Архивист

Историјски архив „Верослава Вељашевић“ Смедеревска Паланка

Ивана Јовановић

Музејски саветник

Музеј наивне и маргиналне уметности Јагодина/Београд

ПОЗИЦИЈЕ ЦЕНТРА И ПЕРИФЕРИЈЕ/МАРГИНЕ: МУЗЕЈ НАИВНЕ И МАРГИНАЛНЕ УМЕТНОСТИ

Рад преиспитује позиције центра и периферије/маргине разматрајући односе поларизованих категорија у историји и теорији уметности: примитивно-европоцентрично, самоуко-академско, маргинално-мејнстрим, на примеру Музеја наивне и маргиналне уметности. Полазећи од појава које су обележиле крај 19. века - појаве модерне уметности инспирисане/покренуте фасцинацијом „примитивним“ неевропским културама, као и рађања наивне уметности, преко послератне „демократизације“ уметности и социјалистичког модернизма, све до садашњег времена, рад кроз генезу институције Музеја наивне и маргиналне проблематизује позиције маргине и центра и критеријуме за њихово одређивање. Кроз анализу промена назива институције и употребу термина који је дефинишу попут самоука, наивна, маргинална, као и увођења нових термина у некој будућој промени имена, у раду се разматра не само уметничка политика већ и шири друштвени и политички контекст од времена оснивања „Галерије самоуких ликовних уметника“ 1960. године до данас.

Кључне речи: Музеј наивне и маргиналне уметности, самоука уметност, наивна уметност, маргинална уметност, периферија.

доц. др Радован Субић

Универзитет у Бањој Луци

Филозофски факултет

Катедра за историју

radovan.subic@ff.unibl.org

„ЦРНИ МИРО“ НА ОБОДУ СРПСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ

Нацрт биографије Мирослава Хубмајер

Мирослав Хубмајер (1851–1910) рођен је као Фридрих Хубмајер 3. јануара 1851. у Љубљани. Током служења војног рока показао је талената за војну службу и био упаријеђен у артиљеријског наредника. Његов животопис обухвата различите послове, присуство и активности широм Балканског полуострва. У лето 1875. упутио се у Херцеговину и приступио устаничким јединицама. Ту је стекао надимак „Црни Мирослав“. У децембру исте године изабран је за вођу устаничког крила у Босанској Крајини. Неколико мјесеци касније напустио је устанички покрет да би се након почетка рата између Србије и Османског царства упутио у Србију. Ратовао је под командом Михаила Черњајева (1828–1898) који га је унаприједио у поручника. Након повратка у Љубљану 1877. године ангажовао се у радничком и синдикалном покрету. У излагању ће бити апострофирани различите фазе његове биографије.

Кључне ријечи: Мирослав Хубмајер, Љубљана, устанак, Херцеговина, Босанска Крајина

Приредили
Александар Ђукић
Александар Лукић
Теодора Младеновић

Издавачи
Међуопштински историјски архив Ваљево
Институт за новију историју Србије
Удружење Челник

За издаваче
Бојана Савчић
Александар Ђукић

Штампа
Топаловић, Ваљево

Тираж
80 примерака

Бесплатан примерак

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904(497.11)(048)
323(497.1)"19"(048)

PERIPHERIA : културни живот, друштво и историјски процеси на ободу : књига апстраката / [приредили Александар Ђукић, Александар Лукић, Теодора Младеновић]. - Ваљево : Међуопштински историјски архив "Ваљево" ; Београд : Институт за новију историју Србије ; Љиг : Удружење Челник, 2026 (Ваљево : Топаловић) . - 63 стр. ; 24 cm

Tiraž 80.

ISBN 978-86-80613-40-6 (МИАВ)

а) Археологија -- Србија -- Апстракти

COBISS.SR-ID 193881609

